GRÄNSEN

MELLAN

SENSATION OCH EMOTION

(VAD ÄR EN KÄNSLA?)

AV

HANS LARSSON

ANDRA UPPLAGAN

GRÄNSEN

MELLAN

SENSATION OCH EMOTION

AV

HANS LARSSON

LUND
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

GRÄNSEN

MELLAN

SENSATION OCH EMOTION

(VAD ÄR EN KÄNSLA?)

AV

HANS LARSSON

ANDRA UPPLAGAN

LUND

C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG

LUND 1911
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET

KAP. 1.

BEGREPPET SENSATION.

Sensationer äro föranledda av periferisk nervretning. Äro (relativt) enkla. Wundt's åsikt.

För att ej behöva använda ordet föreställning i en inskränktare och en vidsträcktare mening skall jag i stället för föreställning i vidsträcktare mening begagna ordet *cognition*. Därmed betecknar jag alltså allt teoretiskt innehåll, varje teoretisk akt, ävensom den teoretiska förmågan själv. Erinringsbilder äro cognitioner; erinringen som akt är en cognitionsakt, vari vår själ är verksam som cognitionsförmåga.

Det särskilda slag av cognition, som vi kalla sensation, torde böra bestämmas genom följande tvenne artkaraktärer:

1. Sensationerna äro enkla: de utgöra de yttersta elementen av våra cognitioner. Detta till skillnad från *åskådningar.*

2. De äro direkt föranledda av en periferisk nervretning. Detta till skillnad från *föreställningar* (eller för tydlighetens skull *imaginationsföreställningar*).

Beträffande den första bestämningen möter oss frågan huruvida absolut enkla sensationer kunna iakttagas eller överhuvud äro tänkbara. Den ene uppfattar som en enkel förnimmelse, vad den andre urskiljer som flera. I den

skenbart enkla tonen förnimmer det mera skarpa örat bitoner. Och även den förnimmelse, som för den mest skärpta omedelbara iakttagelse förefaller enkel, kan genom fysiologisk observation upptäckas som sammansatt. Det kan då alltid misstänkas, att alla våra sensationer äro sammansatta. Till och med skulle man kunna påstå, att de med nödvändighet äro detta. Först då i den meningen, att en sensation ej är tänkbar, som ej står i relation till en annan sensation, ty så långt måste man driva relativitetslagen. Ett A innebär i sig en relation till ett non-A. En kvalitet uppfattas i första rummet som ett »Något», som skiljer sig från ett »Annat». Härvid skulle dock A och non-A var för sig kunna påstås vara enkla, ehuru de ej som isolerade kunna finnas i medvetandet. Men fullföljer man denna analys till slut, så upplösa sig själva relationsleden var för sig i en relation, så att relationen blir det första i medvetandet. Jag antyder här blott med dessa ord den analys av medvetandet, som varit den »transscendentala deduktionens» uppgift, och som alltid för oss till en yttersta motsägelse, eller om man så vill, ett yttersta mysterium: här den motsägelsen, att relationslederna förutsätta relationen och denna åter relationslederna. Sensationens enkelhet synes således blott vara en postulerad sådan liksom atomens. Om man vill definiera sensationen som enkel, måste detta attribut således antingen gälla blott om den postulerade cognitiva atomen, eller ock tagas i relativ betydelse. Detta senare torde vara det lämpligaste. Psykologien behöver detta begrepp. Den måste fullfölja analysen av cognitionerna till så enkla cognitionsdelar (Erkenntnisstücke) som möjligt: vad den icke vidare kan uppdela antager den som element. I denna mening definiera vi alltså sensationen som enkel.

Vad angår den andra bestämningen, att sensationerna äro direkt föranledda av ett irritament, som verkar på en sensibel nerv, så torde den hava flertalet psykologer för sig, men har åtminstone en betydande auktoritet mot sig, nämligen WUNDT. Dennes egendomliga bestämmande av begreppet sensation eller Empfindung framgår av följande yttrande: »Als Empfindungen sollen in der folgenden Darstellung diejenigen Bestandtheile unserer Vostellungen bezeichnet werden, welche sich nicht in einfachere Elemente zerlegen lassen» (Phys. Psych.[4] I. s. 281). De mer eller mindre sammansatta bilder. till vilka sensationerna förbinda sig, kallar han för föreställningar, »Vorstellungen» (för så vitt de hänföra sig till föremål utanför vårt medvetande). Härvid göres ingen skillnad, om föreställningen är en sinnesåskådning (Sinneswahrnehmnng) eller en reproducerad föreställning (vad WUNDT kallar »Phantasievorstellung» och vad jag ovan kallat imaginationsföreställning). WUNDT vill ej göra sensationerna till blott »psychische Wirkungen äusserer (härmed menas både epi- och entoperiferiska) Sinnesreize». En sådan inskränkning är, menar han, en kvarleva från en föråldrad psykologisk uppfattning, »welche die Erinnerungs- und Phantasiebilder für rein psychische hielt, die darum auch mit den physisch bedingten Sinneswahrnehmungen nicht in einen Begriff zu vereinigen seien» (Phys. Psych,[4] II, 3). Vi se alltså, att WUNDT av de båda ovan uppställda artkaraktärerna för sensationen endast upptager den ena; att sensationen är enkel.

En dylik meningsskiljaktighet rörande en definition kan nu tydligen betraktas som en blott nominalfråga. Om en psykolog finner det praktiskt att använda ordet »Empfindung» även för elementerna av en imaginationsföreställning,

må han ju hava en viss rätt därtill. Men praktiskt blir det endast, ifall den sålunda åstadkomna grupperingen är naturlig, och det blir den ej, om den ej låter de i verkligheten givna åtskillnaderna komma till sin rätt. Nominalfrågan rör sig dock gärna till sist om huruvida en viss olikhet kan anses väsentlig eller ej; och därigenom blir den en realfråga. Här är den egentliga frågan tydligen den om skillnaden mellan sinnesåskådning och imaginationsföreställning är väsentlig. WUNDT söker reducera den till en obetydlighet. »Für den psychologischen Standpunkt — säger han — besteht kein Grund, Sinneswahrnehmungen und Erinnerungsvorstellungen als wesentlich verschiedene Arten der Vorstellung anzusehen» (Phys. Psych.[4] II. 4). WUNDT åberopar, att de skiljas från varandra genom kännetecken, som först tillhöra det utvecklade självmedvetandet. Ett barn t. ex. skulle ej skilja mellan sina minnesbilder och sina verkliga åskådningar. Detta må vara, men en sådan förväxling är tänkbar, även om de nämnda båda processerna i verkligheten hade en olika karaktär, ty barnets omdöme är ej tillräckligt skarpt för att fasthålla en skillnad, som möjligen förefinnes: det förmår ej uppfatta och tillbörligt värdera skillnaden. Och vidare är skillnaden, sådan den framstår för det utvecklade medvetandet, i hög grad betydelsefull, även om den icke skulle vara ursprunglig. Slutligen föreligger en bestämd gräns i fysologiskt avseende. Även om vi icke anse erinringsbilderna för »rent psykiska» tillstånd, blir det dock en skillnad mellan cognitionsakter som till sin fysiologiska sida äro blott centrala, och sådana som äro periferiskt-centrala. Och även enligt WUNDT har en sinnesåskådning sin grund i en »Erregung unserer Sinnesorgane durch peripherische Reize», medan en erinringsbild

beror på »Reizungsvorgängen innerhalb der centralen Sinnesflächen».

Med ett ord: man måste anse skillnaden mellan åskådning och föreställning ytterst anmärkningsvärd. Och då är det nödvändigt att även fasthålla denna skillnad mellan åskådningselementet och föreställningselementet. Att för dessa båda använda ett gemensamt namn kan icke vara lämpligt. Därför begagna vi termen sensation endast om åskådningelementet, och måste följaktligen anse som en dess artkaraktär att vara direkt föranledd av ett periferiskt irritament. Tillägget »direkt» är egentligen obehövligt, men må dock tagas med för att utesluta de företeelser som indirekt föranledas av nervretningen.

Då WUNDT icke anser det vara väsentligt för sensationen att föranledas av periferisk retning, torde detta i någon mån stå i sammanhang med att han anser vissa sensationer, som enligt vår mening äro föranledda av periferisk retning, härleda sig från central retning. Efter att hava delat sensationerna i sådana, som härleda sig från yttre eller inre irritament, räknar han inom det senare slaget av sensationer tvenne grupper: 1) uppkomna av periferisk (h. e. entoperiferisk) retning; härmed åsyftas tydligen, vad man annars kallar interna sensationer; 2) uppkomna av central retning. Dessa senare äro i sin tur av två slag: a) »Empfindungen, die als Regulatoren gewisser vegetativer Verrichtungen dienen, wie die Empfindungen des Athmens in ihren verschiedenen Graden, die Hunger- und Durstempfindungen»; dessa äro periferiskt lokaliserade; b) sådana sensationer, »welche in der unmittelbaren Reizung solcher centralen Sinnesflächen ihre Ursache haben, die den peripherischen Gebieten der äusseren Sinnesorgane zugeordnet sind. Hierher gehören

die in die Erinnerungsbilder eingehenden elementaren Empfindungen, die in der Regel durch ihre geringen Intensität sich auszeichnen . .» Enligt den ovan antagna terminologien faller denna sista grupp ej inom sensationernas område. Vad däremot andningsförnimmelserna beträffar, äro de tydligen sensationer, men är det riktigt att härleda dem från central retning? Den centrala retningen föranleder i första rummet en motorisk process, som resulterar i vissa förändringar i organet, och dessa förändringar verka som — periferiska — irritamenter på de sensibla nerverna. Vi anse därför, att alla sensationer äro av periferiskt ursprung. — Hos WUNDT få de här åsyftade sensationerna, andnings-, hunger- och törstförnimmelser, en ställning som förmedlar mellan cognitioner av centralt och periferiskt ursprung, och det måste härigenom bliva lättare för honom att utplåna gränslinjen mellan dessa, än det annars skulle blivit. Måhända hava vi här till en del förklaringen på hans ovan omtalade åsikt[1].

Kap. II.

BEGREPPET EMOTION.

»Kartläggning av ett känsloförlopp.

Den i det föregående framställda definitionen av begreppet sensation är visserligen i första rummet en nominaldefinition. Den anger, i vilken mening vi i det följande be-

[1]) Avsikten med den här gjorda begreppsbestämningen har i första rummet varit att avgränsa sensationsbegreppets omfång. I en deskription av dess innehåll skulle även andra särmärken hos sensationen behövt tagas med.

gagna ordet sensation. Men på samma gång gör den anspråk på att vara en realdefinition: utan att hava upprepat alla de skäl, som vore att anföra, är det vårt påstående, att denna benämning av det ifrågavarande begreppet är den enda naturliga.

Det är nödvändigt att nu även närmare bestämma begreppet känsla, eller som vi hellre vilja kalla det, *emotion*. Men vi få här börja med en blott nominaldefinition. Det är just frågan om dennas berättigande från real synpunkt som i det följande skulle belysas. Det gäller således blott att angiva, på vilka själsföreteelser vi här använda ordet känsla eller emotion. Först ett exempel för att utpeka dem. Att se en blomma, lukta på den, erinra sig dess namn, finna likheter och olikheter mellan den och andra, leta efter de orsaker, som medverka vid dess växt, efter dess nytta o. s. v. — alla dessa medvetenhetsakter äro teoretiska. Giva vi akt på oss själva, skola vi finna, att dessa föreställningsakter alltjämt beledsagas av akter av annan art: den ena blommans lukt väcker välbehag, den andras är oss motbjudande; då vi hava svårt att erinra oss dess namn eller inpassa den i en klass, känna vi olust, men däremot glädje, då detta lyckas oss; likaledes lust eller olust, då vi föreställa oss blommans vare sig nyttiga eller skadliga verkningar o. s. v. Alla dessa akter äro *känsloakter*. Om vi härefter vilja ange, vad som i de här utpekade känsloakterna är den gemensamma innebörden, vill jag säga, att i känslan »subjektet omedelbart värderar objekterna såsom föremål för lust eller olust». Om någon skulle påstå, att sådana begrepp som känsla icke kunna definieras, skall jag emellertid icke envist motsäga honom; vad en känsla är, erfara vi omedelbart, och en definition blir blott en omskrivning av det, som vi annars lägga in i själva namnet. Men så

mycket viktigare är det nämnda utpekandet. Låt vara att blå färg icke kan definieras, så kan den, som använder ordet, medelst åskådning göra klart, vad han därmed åsyftar. Detta synes t. ex. RIBOT (La psychol. des sentiments) glömma, då han omtalar den fysiska smärtan. Emedan han anser, att den ej kan definieras, utan endast erfaras, försummar han även att klart angiva, vilka de fenomen äro, som han kallar smärtor, ett förhållande, som leder till åtskillig förvirring.

Man måste utgå från någon nominalbestämning som otvetydigt anger vad man betecknar med sina termer, men denna nominalbestämning får icke innehålla några av de sakpåståenden som stå under debatt. Sedan denna avhandling skrevs, har jag i »Kunskapslivet», i ett kapitel om »Definitioners användning vid undervisningen» närmare gått in på denna metodfråga, och kommit till den uppfattningen, att en hel mängd psykologiska begrepp helst böra fixeras genom »kartläggning» med utpekande och namngivning. Jag begagnar mig här av min där försökta kartläggning av det psykiska förlopp, vari känslan ingår.

Tag det fallet att en person bränt sig på en kakelugn. I förloppet kunna följande moment urskiljas:

1) Han förnimmer att han rörde vid kakelugnen: en beröringssensation.

2) Det svider till i fingret. Här börjar divergensen. Några säga att svedan är en känsla, andra, till vilka jag själv sluter mig, att den är en sinnesförnimmelse liksom de s. k. »stickförnimmelserna», en hudsensation.

3) Ett ögonblick efter kommer liksom en ny våg av smärtsamma förnimmelser i olika delar av kroppen, förnimmelser som kanske litet var erfarit, om han stött sig på ett visst ställe av armbågen och då rent av hinner en stund stå och vänta på det som skall komma.

4) Man finner upplevelsen obehaglig. Detta — och det är just *känslan* — är nämligen icke alldeles detsamma som de nu omtalade smärtsamma förnimmelserna, vilket

man tydligt nog kan inse av sådana fall då »smärtan» icke förefaller obehaglig. I ett varmt bad kan hettan vara så stor, att smärtförnimmelser föreligga, men medvetandet reagerar mot dem med en lustkänsla. Lekar ge ofta tillfällen att erfara »smärtförnimmelser» som mera muntra än förarga.

5) När smärtan försätter oss i någon själsolust, om jag får begagna detta ord, förstämning, förargelse, vrede, skräck, så medför olusttillståndet i sin tur vissa kroppsförändringar, ss. rodnad eller bleknad, sådana var och en kan iaktta vid sinnesrörelser.

Det gäller nu närmast att se till huruvida mom. 2. och 3. utan motsägelse kunna räknas till känslan.

KAP. III.

ANMÄRKNING RÖRANDE SENSATIONERNAS INDELNING.

Skillnaden mellan interna sensationer, allmänsensationer och vitalsensationer.

Om vi nu, efter att hava bestämt begreppen sensation och emotion, gå att avgöra, vilka psykiska företeelser som böra räknas till ena eller andra sidan, visar det sig, att sensationens område har olika regioner, vilka icke stå i lika nära förhållande till emotionen. Vi syfta på de båda grupperna externa och interna sensationer samt på den särskilda grupp av de senare, som utgöres av den fysiska smärtan.

Först behöves emellertid här för redans skull en anmärkning om sensationernas indelning, emedan vid denna de olika indelningsgrunderna ej alltid hållas tillräckligt i sär från varandra. Såsom ett typiskt exempel härpå skall jag

anföra Reins indelning. I sin Psykologi (II, 1, sid. 283) antager han tvenne huvudslag av sinnen: 1) det *organiska* eller s. k. *vitalsinnet,* d. v. s. det sinne, genom vilket vi förnimma vår kropps tillstånd, och 2) de s. k. *specifika* sinnena, känsel, smak, lukt, hörsel, syn, genom vilka vi förnimma de för kroppen yttre tingen. Samma indelning är även framställd i Reins Lärobok i Psykologien (sid. 25). Då denna senare framställning är tydligare och därtill nyare (från 1898) skall jag utgå ifrån den. »Säsom retmedel — heter det där — verka på sinnesnerverna antingen organismens egna inre tillstånd eller för organismen yttre ting. Sensationerna äro för den skull till sin *kvalitet* av tvenne huvudslag, nämligen sådana, genom vilka vi sentera vår egen kropps inre tillstånd, och sådana, genom vilka vi sentera yttre föremål. Om vi benämna själva huvudförmågan att sentera för *sinne,* så kunna vi säga att hos människan sinnena äro av tvenne huvudslag: 1) det *allmänna* eller *vitalsinnet,* d. v. s. förmågan att sentera den egna kroppens inre tillstånd, och 2) de *fem specifika sinnena* — känsel, smak, lukt, hörsel och syn — d. v. s. förmågan att genom särskilda *sinnesorgan* sentera för den egna kroppen yttre föremål».

I denna indelning äro nu, menar jag, olika indelningsgrunder med varandra sammanblandade. Jag menar att följande kunna särskiljas från varandra.

Första indelningsgrunden. Denna är irritamentets urpsrung. Detta kan nämligen vara dels inomkroppsligt, dels utomkroppsligt. De lämpligaste termerna för de olika slagen av sensationer ifrån denna synpunkt torde vara: 1) *externa* och 2) *interna* sensationer. De förra föranledas av intryck från yttervärlden, de senare av sådana från vår egen kropps delar. Även själva irritamenten kunna lämpli-

gen benämnas med dessa termer: de rörelser i luften eller etern, som föranleda ljud- eller ljusförnimmelser äro externa irritamenter, de processer i organismens inre, som föranleda förnimmelsen av hunger äro interna irritamenter. De förra bruka även kallas epiperiferiska, de senare entoperiferiska, vilka benämningar lyckligt framhålla, att båda slagen av irritamenter äro periferiska. De svenska uttrycken inom- och utomkroppslig passa ej för sensationen, om än mycket väl för irritamentet.

Denna indelning synes måhända vid första påseende vara densamma som den av Rein gjorda. Så är dock ej förhållandet. Interna sensationer sammanfalla ej med allmänna, ej heller externa med specifika, såsom vi strax skola se.

Andra indelningsgrunden. Såsom sådan vill jag uppställa sensationernas artbeskaffenhet eller *kvalitet.* De indelas från denna synpunkt först i sådana, som hava en specifik artkaraktär, och sådana, som ej hava det: 1) *specifika* sensationer, 2) *allmänsensationer.* Sensationerna kunna så blanda sig med varandra och så likna varandra, att vi icke kunna uppfatta vart och ett slag för sig; detta kanske delvis på grund av bristande vana att ge akt på dem. Människan har haft så ringa anledning att taga reda på elementerna i särskilt de interna sensationerna, att hon ej ägnat uppmärksamhet däråt. Förmågan att urskilja sensationer är säkerligen ej lika hos alla och kan upppövas.

Man finner genast, att denna indelningsgrund är en annan än den första, och att det i och för sig icke är nödvändigt att begreppen externa sensationer och specifika sensationer skola täcka varandra, liksom ej heller interna och allmänsensationer. Redan detta gör det nödvändigt

att särskilja de båda indelningsgrunderna. Det kunde dock tänkas, att de båda indelningarna *faktiskt* sammanfölle.

Nu är det visserligen sant, att de externa sensationerna i allmänhet äro specifika, de interna däremot ej; men fullt exakt är detta icke. En värmesensation i kroppens inre är lika specifik som en sådan i huden. Dessutom måste vi alltid antaga, att allmänsensationerna hava till sina elementer specifika sensationer, vilket icke kan stå tillsamman med REINS indelning. Möjligen kunde någon här vilja invända, att sensationselementerna ej behöva vara specifika; att de ej differentierat sig från varandra, att de kunna bilda en förening analog med den kemiska, så att elementen ej äro där kvar med sin artbeskaffenhet. Men en dylik »psykisk kemi» torde icke visa sig hållbar. Man har tagit sin tillflykt till en sådan t. ex. när man velat förklara rumsåskädningen ur elementer, vari rumsförhållande ej ingick, men detta försök torde hava visat sig fåfängt. Vi måste betrakta hopgyttrade sensationer som amalgamer, vari elementen finnas kvar som sådana. Och vi måste antaga, att varje element har sin specifika karaktär, även om vi icke kunna urskilja dem.

De specifika sensationerna indelas vidare i olika modaliteter, med sina underkvaliteter och nyanser. Därvid kan det visa sig att samma modalitet uppträder såväl bland de interna sensationerna, såsom externa och interna temperatur- eller trycksensationer.

Tredje indelningsgrunden. Hittills har jag icke använt termen: vitalsensation. Det för en vitalsensation konstitutiva vill jag anse vara, att den innebär en uppfattning av vår egen kropps tillstånd. I så fall synes den bli alldeles detsamma som en intern sensation, och det anses den även vanligen vara. Härav följer ock, att de som mena att en

intern sensation alltid är en allmänsensation, även anse vitalsensationen för en allmänsensation. Vi få alltså: intern sensation = allmänsensation = vitalsensation. Då jag icke anser, att varje intern sensation är allmänsensation, kan jag icke heller anse, att varje vitalsensation är det. Frågan är alltså blott, om verkligen intern sensation är = vitalsensation. Man må härvid ihågkomma, att det konstitutiva vid den interna sensationen är, att irritamentet är entoperiferiskt; således ej samma kännetecken, som är konstitutivt för vitalsensationen. Nu kunde det emellertid hända, att de båda kännetecknen stå i samma innerliga förhållande till varandra som triangelns tresidighet och trevinklighet, d. v. s. att det ena är i förhållande till det andra konsekutivt. Men jag är icke säker på, att det är så. Det förefaller mig som om en extern sensation kunde *på samma gång* vara en vitalsensation, och tvärtom.

Vi se färgerna skifta på himlen: detta är rent externa sensationer. Vi se nu rakt på solen; då inträder något nytt, nämligen att förnimmelsen på samma gång blir förnimmelse av ett kroppstillstånd: det gör ont i ögat. I förra fallet skulle man kunna kalla sensationen för blott »gegenständlich», i det senare även för »zuständlich»; den är då även vitalsensation. Dock skulle man kunna sätta i fråga, om det är själva synsensationen, som blir vital. Det finnes i alla fall jämte den en del sekundärt väckta sensationer i de delar av ögat, som ansträngas vid ackomodationen.

Tänkom emellertid i stället på en värmeförnimmelse, t. ex. från en brasa; den är en extern sensation, men den är, även i sin svagaste grad, i och med detsamma en vitalsensation. Den är en förnimmelse av ett kroppstillstånd

lika väl som de sensationer av köld eller värme, som kunna uppstå t. ex. vid en feberrysning.

Detsamma gäller om beröringsförnimmelser, om smak- och luktförnimmelser. Hörselförnimmelser åter hava liksom synförnimmelserna ett föga framträdande vitalt moment, åtminstone vid ringare intensitet.

Alla externa sensationer äro tydligen ursprungligen vitalsensationer, ehuru hos några det vitala momentet liksom nötes bort. Alla sensationer äro i första rummet kroppstillstånd, men därjämte beteckna de någonting. Ljusförnimmelsen är ett tillstånd i ett organ, men betecknar på samma gång ett föremål. Det är två sidor eller moment i samma sensation. Man skall naturligtvis kunna uttrycka detta så, att sensationen har sin objektiva och sin subjektiva sida; men dessa termer äro använda i så många betydelser att vi äro föga tjenta med dem. De ovan anförda tyska uttrycken äro däremot ganska träffande.

Jag sade, att *varje* sensation har sin, i denna mening, subjektiva och objektiva sida, sin »objektbetecknande» och sin »tillståndliga», om man så finge säga. Jag tror nämligen, att detta även gäller om de interna sensationerna. De beteckna och ge oss kunskap om ett organ, dess beskaffenhet och läge. Särskilt är ju detta tydligt vid de sensationer vi hava, när vi röra en led. Vid några interna sensationer har tillståndsmomentet för övrigt försvunnit nästan lika fullständigt som vid vissa externa sensationer: vid muskelsensationerna. När vi flytta blicken blott ett litet stycke, såsom då vi läsa en bok, »förnimma» vi egentligen icke, hur ögonmusklerna sammandragas. Och dock erbjuda dessa muskelsensationer den mest differentierade skala av skiftningar, såsom undersökningarna om seendet visat oss.

Det betecknande, objektangivande momentet har här tagit överhanden över tillståndsmomentet.

Summan av vad jag här anfört blir följande. Om man som det väsentliga för vitalsensationen anger, att den är framkallad av inomkroppsliga irritament, faller det av sig själv, att vitalsensation blott blir ett annat namn på intern sensation. Men om man som det väsentliga för vitalsensationen anger, att den är en sensation av den egna kroppens [1]) tillstånd, så sammanfaller begreppet vitalsensation ingalunda med begreppet intern sensation. Motsättningsledet till vitalsensation blir då något, som jag för tillfället kan kalla med ett mindre lämpligt namn; objektsensation. Härvid får ytterligare märkas, att denna indelning blott betyder, att det ena eller andra momentet är övervägande.

När gränsen skall dragas emellan sinnesåskådning och introspektion, eller emellan sensation och känsla, blir den här gjorda skillnaden av betydelse.

KAP. IV.

EMOTIONEN VID VITALSENSATIONEN OCH SÄRSKILT DEN FYSISKA SMÄRTAN.

Tetens. Kant. Nahlowsky. Höffding. Lehmann.

För att undvika sådana mångtydiga ord som »kroppslig» eller »sinnlig», kallar jag en emotion för *sensoriell,* när den är knuten till en sensation som sådan.

[1]) Rein har för sin del uttrycket »den egna kroppens inre tillstånd», varmed dock måste menas kroppens tillstånd överhuvud, enär det andra ledet i tudelningen är »för den egna kroppen yttre föremål».

Var går nu gränsen mellan den sensoriella emotionen och själva sensationen? Då emotionen är knuten till en extern sensation, utan märkbart vitalmoment, är gränsen lätt att draga. Ingen anser färgförnimmelsen för en emotion, ehuru den kan vara förenad med en omedelbar lustkänsla. Men i samma mån vitalmomentet framträder, blir frågan tvistig. Sen gammalt har själva vitalsensationen ansetts vara känslan; och denna mening är ingalunda utdöd. Särskilt gäller detta, då fråga är om de vitalsensationer, som ingå i den fysiska smärtan, t. ex. i tandvärk.

För att göra klart, varom meningsskiljaktigheten rör sig, må vi utgå från det s. 8 anförda exemplet.

I synnerhet vid mom. 3, den efter en stund inträdande smärtan, blir det av vikt att på ett tydligt sätt markera gränsen mellan smärtsensationen och känslan. Att börja med må vi då ge akt på vissa förnimmelser i smärtan, som tydligen hava karaktären av kvalitativt bestämda sensationer: det sticker, hugger o. s. v. Dessa måste nog av alla räknas till sensationen. Men så synes det bli en kärna i smärteförnimmelsen, som icke låter upplösa sig i bestämda sensationer, och som vi blott kunna beteckna med att det »gör ont». Men detta »göra ont» kan ju mycket väl också vara en sensation, nämligen en ny specifik sådan eller flera som ej äro tydligt differentierade. Hade vi blott ett namn på den, som icke i första rummet avsåge den därmed förenade känslan, skulle en sådan tanke redan förefalla oss mycket naturligare; så t. ex. vid uttrycket »det värker», vilket är mera fritt från känslobetydelsen, men ej passar för all smärta.

Det finns emellertid en omständighet, som jag vill anse fullt och tydligt avgörande, när man skall bestämma,

vad som är känsla eller sensation. Varje förnimmelse, som lokaliseras i kroppen, vare sig på ett bestämt ställe eller i hela kroppen, vill jag räkna till sensationen. Man har således icke känslor, emotioner, i fingrarna, i huvudet eller någon annan kroppsdel, eller i kroppen i dess helhet. Med detta gränsmärke kan det icke bliva oklart, vad i smärtan som enligt min mening — och jag strävar tillsvidare blott att göra den tydlig — hör till sensationen eller ej. Således blir allt vad sveda och värk heter sensationer, men *att* dessa sensationer äro obehagliga, däri ligger emotionen, vilken alltså blir medvetandets reaktion mot förnimmelserna såsom föremål för lust eller olust. Jag inser nu väl, att många skola hava svårt att föreställa sig något bestämt under denna medvetandets reaktion och tycka, att efter avdrag av allt det sensitiva, den återstående känslan upplöser sig till ett intet. Detta kommer jag till i det följande.

Denna åsikt är icke ny. Emellertid kan man om diskussionen av denna fråga säga detsamma, som för över hundra år sedan sades av den, vilken gav uppslag till densamma, Tetens, »dass man mit den Missverständnissen beinahe so viel zu schaffen habe, als mit der Dunkelheit der Sachen selbst». Jag skall försöka, att så gott jag kan precisera och motivera den framställda åsikten genom att betrakta dess beröringspunkter med andra.

Man finner lätt, att den ledande tanken vid alla de försök, som gjorts att skilja mellan sensation och emotion, varit den, att den förra hänför sig till objektet, den senare till subjektet. Man finner detta redan hos Tetens. »Fühlen — säger han — geht mehr auf den Aktus des Empfindens, als auf den Gegenstand desselben, und Gefühle, der Empfindungen entgegen gesetzt, sind solche, wo blosz eine

Veränderung oder ein Eindruck in uns und auf uns gefühlet wird, ohne dasz wir das Objekt durch diesen Eindruck erkennen, welches solche bewirket hat»[1]. Nu är emellertid motsatsen mellan objektivt och subjektivt blott relativ, och därför kan man icke med användande av detta förhållande angiva en bestämd gräns. En åskådning är objektiv i förhållande till imaginationsinnehållet, men detta är i sin tur objektivt i förhållande till jaget som har detta innehåll. En motsats mellan objektivt och subjektivt observerades först och främst mellan den externa sensationen och den interna, eller rättare mellan den objektbetecknande sensationen och vitalsensationen; och det var egentligen här man först ansåg sig ha motsatsen mellan sensation och känsla. I samma mån en sensation uppfattas som ett tillstånd, ansågs den vara en känsla. Så menar också Tetens, såsom av åtskilliga ställen framgår.

Hur naturligt denna första bestämningen (att sensationen i förhållande till känslan är något objektivt) leder över till en annan: att sensationen är cognitionselement, ser man hos Tetens, när han närmare skall angiva skillnaden mellan sensation och känsla[2]. Han säger att en Empfindung (här i en vidstr. betydelse) har två sidor. Den har för det första »etwas an sich, das für uns als ein Zeichen von ihrer Ursache, als ein Bild von ihr, und als eine Vorstellung gebraucht werden kann». Så tillvida är den en

---

[1]) Tetens, Philosophische Versuche über die menschliche Natur etc., 1777, I, 168.

[2]) Tetens egen terminologi är rätt villsam. Gefühl betecknar *dels* både sensation och känsla, *dels* känslan ensam i motsats till sensationen. Å andra sidan låter han (t. ex. I, sid 214) *Empfindung* beteckna ett intryck i dess helhet, vilket har två sidor, *dels* Empfindung, *dels* Gefühl.

»Empfindung der Sache»; ej »eine Beschaffenheit von uns selbst» utan fastmera »eine Abbildung eines Objekts, das wir dadurch zu empfinden glauben». »In so ferne ist auch die gesammte Empfindung etwas gleichgültiges; sie ist keine Rührung; sie hat nichts Angenehmes oder Unangenehmes an sich. Sie unterrichtet nur den Verstand, und stellet ihm Gegenstände dar, die auf uns wirken». Härvid är att märka, att Tetens endast abstraktionsvis skiljer »die Rührung» från den egentliga sensationen. De äro i verkligheten oskiljaktiga och samtidiga (jfr I, ss. 210 o. f.). Han vill blott säga, att sensationen, för så vitt den betraktas som objektbetecknande, icke innebär något känslomoment. Och häri ligger det viktiga påståendet, att det cognitiva för sig icke innebär en uppfattning av angenämt eller oangenämt, utan att denna endast kan förklaras genom antagande av en specifik själsförmögenhet. Det cognitiva momentet var nu den ena sidan av intrycket. Det har, säger han, också en annan — nämligen just känslan.

Men just på det ställe, som jag här återger (I, 215), tycks mig Tetens, när han övergår till att tala om detta andra moment, förirra sig in i ännu en annan, och äldre, åsikt om känslans natur, nämligen att känslan är en dunkel föreställning, ehuru han ju i det hela uppträder som, och redan i början (I, s. 7) angiver sig som motståndare till denna teori. Han fortsätter sålunda (s. 215): »Aber es lieget in der gesammten gefühlten (vidstr. men.) Modifikation, die zum Empfindnisz wird, noch etwas mehreres. Es ist ein individueller Eindruck, davon der gröszte Theil nur zusammen auf einmal dunkel gefühlet, nicht aber aus einander gesetzt und entwickelt werden kann. In so ferne ist sie bloss *Gefühl von einer Veränderung* in uns; und in so

ferne ist sie auch nur eine Rührung. Wenn ich einen entzückenden Ton höre, oder eine lachende Gegend sehe, so ist das was ich fühle und empfinde, theils eine Empfindung gegenwärtiger Dinge, die ich ... kennen lerne; theils aber ist es etwas, wovon ich weiter nichts weis, als dasz es eine Veränderung in mir selbst sei, und es nicht so wie jenes auf äuszere Gegenstände beziehe. Als Empfindung von gewissen Tönen und von gewissen Körpern ist sie mir gleichgültig; aber als eine Veränderung von mir selbst, als ein Gefühl hat sie das an sich, was sie zu einem Empfindnisz macht, was angenehm oder unangenehm bey ihr ist». Det synes mig vara av intresse att se, hur den gamla teorien här kunnat slippa in i den nya, utan att Tetens ansett sig härmed övergiva sin egentliga ståndpunkt. När sensationen blir till sin objektbetecknande sida dunkel, tyckes hela dess objektbetecknande moment försvinna, och det står kvar endast det tillståndliga i den. Därför antager Tetens »pure Gefühle». Medvetandets utveckling börjar med sådana. Den »unga själen» förstår sig ännu ej på att hänföra det bildliga i förnimmelserna till objekter. Men kan ej, vill jag här fråga, en förnimmelse vara objektbetecknande utan att beteckna ett bestämt objekt? Jag menar så och anser därför även vitalsensationerna referera sig till ett objekt, nämligen den egna kroppen. Jag tror, att ännu i dag många psykologer, som anse sig hava övergivit teorien om känslan som en dunkel förnimmelse, omedvetet påverkas av den, när de räkna lokala förnimmelser till känslan.

Kant utgår också ifrån att känslan är något subjektivt i förhållande till föreställningen, men fäster med detsamma uppmärksamheten på de olika regionerna av subjektivt och

anger, inom vilken av dessa han vill förlägga känslan [1]. Sensationen är också subjektiv, men i en annan mening. »Empfindung (hier die äussere) drückt ebensowohl das bloss Subjektive unserer Vorstellungen der Dinge ausser uns aus, aber eigentlich das Materielle (Reale) derselben (wodurch etwas Existerendes gegeben wird), so wie der Raum die blosse Form a priori der Möglichkeit ihrer Anschauung; und gleichwohl wird jene auch zum Erkenntniss der Objekte ausser uns gebraucht. Dasjenige Subjektive aber an einer Vorstellung, was gar kein Erkenntnisstück werden kann, ist die mit ihr verbundene Lust oder Unlust, denn durch sie erkenne ich nichts an dem Gegenstande der Vorstellung, obgleich sie wohl die Wirkung irgend einer Erkenntniss sein kann».

Härmed tycks då den ena av de åsikter, som hos Tetens blandade sig med varandra, vara fixerad, och just den, som enligt mitt förmenande är den enda riktiga; naturligt nog, då den egentliga grunden till att uppställa känslan som en särskild själsförmögenhet var just den, att man däri tycker sig se något med cognitionen alldeles olikartat och inkommensurabelt. Detta måste man i första rummet fasthålla, om man skall dra gränsen mellan cognition och känsla. Och ifall man med tillhjälp av detta rättesnöre går igenom de olika regionerna av subjektivitet, skall det visa sig, att fordran på subjektivitet hos känslan konsekvent leder till den av Kant gjorda åtskillnaden. Ty allt som i någon, vilken som helst potens är ett objektivt, är också »Erkenntnisstück». Det är icke för att åberopa språkbruket som bevisningsmedel, som jag vill erinra

---

[1]) Kant, Kritik der Urtheilskraft, Einleitung VII.

om den ursprungliga betydelsen av *objektum:* föremål för tanken. Jag vill, att ordet skall erinra om, att vi ännu ha samma grundbetydelse kvar. Allt som jaget kan sätta emot sig och betrakta, kalla vi också objekt i en viss mening. Mina erinringsbilder och mitt medvetenhetsinnehåll överhuvud äro objekt för mig. Subjektivt i strängaste mening blir endast den rena apperceptionens jag. Och — för att i förväg angiva det resultat jag tror mig komma att stanna vid — till detta medvetandets centrum drives känslan undan, ifall den icke får vara ›Erkenntnisstück‹. Vad den då är, och huru och i vad mening den kan vara av oss känd, blir en senare fråga, som ju sammanhänger med frågan om vad viljan är och i vad mening den uppfattas av oss, samma fråga som vad jaget är och i vad mening det är uppfattbart. Frågan om känslan kommer härigenom i samma läge som på Hume's tid frågan om jaget. Allt som i jaget kunde iakttagas, som alltså var cognitionselement, mönstrade HUME ut såsom blotta jagkvaliteter, men jaget självt, då det ej kunde bliva cognitionselement, upplöste sig till ett intet. Men så tvingas tänkandet ända genom KANT att konstatera ett apperceptionens jag, som icke är cognitionselement, och dock måste antagas; på grund av en slutledning? eller av en intellektuell åskådning? — vi kunna lämna denna fråga därhän. Jag vill blott, för att man icke på orätt håll skall söka det som jag menar med känsla, emotion, och som enligt den Kantska principen måste kallas så, redan här framhålla, att det icke får sökas någonstädes bland medvetandets cognitionsinnehåll.

Säkert är nu, att vitalsensationen icke har den höga potens av subjektivitet, som fordras för att ej vara cogni-

tionselement. Den ställes emot jaget som dess objekt, den projicieras rent av i rummet. Nu skulle jag knappast våga anta, att KANT alltid skulle begagna ordet »Gefühl» i den här angivna begränsade betydelsen; vi bruka ju ännu ordet känsla i dess gamla betydelse, när vi icke syssla just med kapitlet om känslan. Men i det, som KANT i sin antropologi säger om känslan, ser jag icke, att han blir den här fastslagna principen otrogen [1]. Bland enskilda yttranden vill jag framhäva detta: »Man kann diese Gefühle (dvs. de sinnliga känslorna av angenämt och oangenämt) auch durch die Wirkung erklären, die die Empfindung unseres Zustandes auf das Gemüth macht», i vilket man bör observera den uttryckliga skillnad som göres mellan »die Empfindung unseres Zustandes» och »Das Gemüth».

Den gränsskillnad mellan sensation och emotion, som jag vill finna angiven genom KANT'S ovan anförda uttalande, blev emellertid visst icke genomförd inom psykologien. Det var emot en allmänt gängse uppfattning, som NAHLOWSKY'S bok »Das Gefühlsleben» (1862) vände sig, när den ville hävda, att mycket, som gick under namnet känsla, rätteligen borde räknas till sensationen. Detta NAHLOWSKY'S arbete har bibehållit en ganska central ställning i diskussionen om känslans natur, och de, som skrivit i ämnet, ha i allmänhet sökt under en jämförelse därmed precisera sin egen ståndpunkt.

Jag vill ge NAHLOWSKY litet mera rätt än några av de nyare psykologerna göra. Man har stundom missförstått Nahlowsky's asikt om »Ton der Empfindung» och »Sinn-

[1]) KANT, Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (1799), Zweites Hauptstück: Das Gefühl der Lust und Unlust.

liches Gefühl». ZIEGLER[1]) menar, att Nahlowsky ej vill medge tillvaron av »körperliche Gefühle», eller, som Ziegler på andra ställen kallar dem, »sinnliche» eller »körperlich-sinnliche». Detsamma påstår KÜLPE[2]). Men detta är ej alldeles rätt. Såsom ZIEGLER själv på ett annat ställe (Das Gefühl, s. 111) anmärker, upptar Nahlowsky en klass av känslor, som han kallar »sinnliche», ehuru Ziegler ej kan förstå, vad därmed kan menas. Detta finner jag dock klart nog. Sensationen kan enligt Nahlowsky stundom vara obetonad, likgiltig, såsom då jag höjer eller sänker min hand. Men den kan ock vara betonad: Den i sig själv isolerade sensationen, av t. ex. tryck kan vid större intensitet medföra en ytterligare förändring dels i den ifrågavarande nerven, dels i det vegetativa livet överhuvud, och denna alteration ger sensationen en »Ton der Empfindung». Smärteförnimmelsen hör tydligen hit. Och denna ton är ännu icke en känsla. Det är blott det vitala momentet i sensationen, som blivit starkt framträdande. Sensationen är, skulle jag vilja säga, vitalt betonad (jfr ovan). Men med detsamma Nahlowsky talar om den betonade sensationen som behaglig eller obehaglig, har han icke längre med blott sensationen att göra, då är känslans reaktion med. Och detta har Nahlowsky måhända icke nog observerat. I alla fall uttrycker han sig så, som om det skulle kunna ligga något obehag i själva »Ton der Empfindung» som sådan. »Ton der Empfindung», det måste alltså fasthållas, är icke själv en känsla av vare sig behag eller obehag; men den är anledning till en känsla. Och det blir just en sinnlig kännsla. Sensationen är ropet, av vilket den sinnliga känslan är ekot (Nahlowsky, Das Gefühlsleben s. 131). Känslan är, kan man säga, medvetandets reaktion mot den betonade sensationen.

Men nu är att märka en egendomlig mening hos Nahlowsky, som jag icke kan gå in på. Han anser nämligen, att smak-, lukt- och känselintryck äro mindre egnade att väcka känslor; — såvida man icke menar sådana, som äro genom association förmedlade, såsom att lukten av

---

[1]) TH. ZIEGLER, Das Gefühl, Zweite Aufl. 1893, s. 75.

[2]) O. KÜLPE, Zur Theorie der sinnlichen Gefühle; i Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie, 11, s. 425.

gamla böcker väcker vissa känslor (a. a. s. 132). Det synes dock vara klart, att t. ex. en luktsensation ensam för sig kan väcka en stark känsla av obehag eller ett märkbart välbehag. Åsikten kan endast förklaras så, att Nahlowsky räknar det omedelbart oangenäma vid en lukt till »Ton der Empfindung». Men i och med detsamma han det gör, blir hans gränsläggning mellan sensation och känsla oriktig, ty då förlägger han på sensationssidan det, som är känsla. Gent emot Nahlowsky vill jag därför fasthålla: att alla slag av sensationer äro förenade med en känsla, som är »sinnlich» eller sensoriell i samma mån som den beror av sensationen som sådan.

Nahlowsky antager således, och kan från sin ståndpunkt antaga, sinnliga känslor, knutna till sensationen; de »entspringen aus der Rückwirkung, die ein einzelner Sinnesreiz momentan auf das Seelenleben ausübt» (a. a. s. 130). Därför har Külpe ej heller fullt riktigt återgivit Nahlowsky's åsikt då han (a. a. s. 425) säger: »Die Gefühle beginnen hiernach (enligt N.) erst mit den nach unserer Auffassung so genannten höheren Gefühlen, welche sich in der Verbindung mit Vorstellungen und Vorstellungscombinationen zeigen». (Jfr även Ziegler, a. a. s. 75). Med »höhere Gefühle» torde Külpe här mena dem, som äro föranledda av imaginationsföreställningar, men som vi se förekommer känslan enligt Nahlowsky redan vid sensationerna. Nahlowsky själv kallar de sinnliga känslorna för lägre i motsats till de högre eller ideella (s. 51).

Något som kan synas ge Külpe rätt, är att Nahlowsky ej anser, att den sinnliga känslan anger ett fysiskt väl eller ve. Han menar, att »jenes Wohl oder Wehe, das die Empfindung (unter Umständen) mit sich führt, nach *Gehalt* und *Bedeutung* verschieden ist von jenem Wohl oder Wehe, welches dem Gefühlsleben zukommt. Dort ist nämlich das Wohl oder Wehe ein p h y s i s c h e s; hier aber ein g e i s t i g e s und die lassen sich bei einiger Aufmerksamkeit gar nicht verwechseln». Och som exempel anför han därefter å ena sidan den »Gaumenkitzel» som en läcker rätt framkallar, och å andra sidan njutningen av ett konstverk (a. a. s. 30). Vad nu exemplen beträffar, äro de illa valda; ty Nahlowsky tar å ena sidan en sensation (med sin vitalbetoning) och å andra sidan en »ideell» känsla, då han just

hade att angiva skillnaden mellan sensationen och den sinnliga känslan och framhålla, att även denna senare angiver ett psykiskt väl eller ve. Han borde ha ställt emot varandra å ena sidan gomkittlingen, å andra sidan den lustkänsla denna väcker, eller, eftersom han icke vill tala om sinnliga känslor vid lukt- eller smaksensationerna, kunde han som exempel på känsla ha anfört den sinnliga känslan vid en färgförnimmelse. Ty säkert är, att han icke anser ens den sinnliga känslan närmast angiva ett fysiskt väl eller ve. I och med detsamma den betonade sensationen »durch Vermittlung der Centralorgane percipirt wird», är den »ein *neues* Bewusstseinselement». Det är icke längre fråga om den organiska »Hemmung oder Förderung», som sensationstonen angav, utan om en psykisk sådan mellan föreställningarna (s. 152). Utan att acceptera det för Herbartska skolan säregna i detta resonnemang, anser jag däri ligga den riktiga meningen, att känslan refererar sig till min samlade sinnesstämning. I alla fall torde man av det anförda kunna inse, att Nahlowsky mycket väl kan antaga sinnliga känslor utan att därför antaga, att de omedelbart hänföra sig till ett fysiskt väl eller ve. Den fysiska disharmonien eller harmonien, även såsom av medvetandet förnummen, framträder dock under sensationens form; endast i den mån den inverkar på mitt gemyt nedstämmande eller upplivande, väcker den **en** känsla.

En liknande missuppfattning av Nahlowsky tror jag också finnas hos LEHMANN [1]). Lusten och olusten vid isolerade färger, toner osv. kunna alltså, säger Lehmann, »fra det Herbatske Standpunkt ikke kaldes Fölelser, de benævnes derfor betonede Fornemmelser, og der sondres skarpt mellem disse og de egenlige Fölelser». Men det är just denna lust eller olust, som Nahlowsky (t. ex. sid. 132) kallar sinnlig känsla, vilken är skarpt skild från »Ton der Empfindung».

Därför ligger icke heller gränsen mellan det omotionella och det sensitiva enligt Nahlowsky där som Lehmann antar, och den söndring han förebrår Nahlowsky såsom ohållbar, finns ej hos Nahlowsky själv, varför Lehmanns

---

[1]) ALFR. LEHMANN: Hovedlovene for det menneskelige Fölelsesliv, 1892.

bevisning i § 31 är riktad på orätt angreppspunkt. »Det Moment af Lyst og Ulyst som er knyttet til de enkle Sansefornemmelser, adskiller sig icke i nogen indre Henseende fra det, der er tillstede i de »egenlige» eller »höjere» Fölelser»: detta är sant, men Nahlowsky har ej påstått annat; om med detta moment av lust och olust menas den sinnliga känslan och ej sensationstonen.

Mot LEHMANNS så förträffliga arbete vill jag just anmärka, att han icke skiljer mellan lokal smärta och olust. Detta blir en brist, även om man ville medge, att smärtan vore en känsla, ty den bleve i så fall endast ett särskilt slag av olust. Flera yttranden i LEHMANNS bok bliva härigenom oriktiga. I § 45 säges sålunda, att vid + 40° C. inträder i köldpunkterna blott en bestämd köldförnimmelse utan spår av *olust*, medan vid än lägre temperatur det långsamt uppstår en svag *smärta:* på första stället borde tydligen stått smärta i stället för olust. Ty olust kan naturligtvis kännas vid vilken temperaturgrad som helst. Därför resonnerar LEHMANN på sidan om saken, när han (§ 48) vänder sig mot följande påstående av GOLDSCHEIDER: »Wohl kann eine Temperaturempfindung Lust und Unlust erwecken, die Wärme kann behaglich und unbequem, die Kühlung angenehm und unangenehm sein; es giebt Körperstellen, wo eine nur mässige Erregung eines Kältepunktes unbehaglich und die Application einer winzigen Metallfläche höchst unangenehm ist und Reflexbewegungen verursacht — aber dies ist kein Schmerz, ebensowenig wie ein übler Geruch oder das Gefühl der Blendung Schmerz ist». Här föreligger visst icke, som LEHMANN påstår, en blott strid om ord, och Lehmann borde icke anse frågan — huruvida smärta kan uppstå i värme- och köldpunkterna liksom i tryckpunkterna — avgjord därmed, att GOLDSCHEIDER med-

ger, att till temperaturförnimmelserna kan vara knuten olust, ty GOLDSCHEIDER vill just förneka, att denna olust har karaktären av smärta [1]). För övrigt gör Lehmann också stundom en skillnad mellan smärta och olust, ehuru han kanske blott vill anse denna graduell, såsom då han (§ 53) säger, att ett styng är »smærteligt eller i det mindste ubehageligt».

Enligt min mening förfelar Lehmanns bevisning i denna punkt sitt mål: att försvara den KANTSKA teorien om det oupplösliga sambandet mellan föreställning och känsla gentemot dem, som mena, att det emotionella momentet kan uppträda för sig själv senare än sensationen eller till och med såsom vid anestesi finnas utan sensation. Lehmann använder här mycket skarpsinne på att visa, att *smärtan* och sensationen följas åt, en fråga, varav den KANTSKA, att *emotionen* och sensationen följas åt, ej är beroende.

Meningarna skilja sig hårfint från varandra. Det är skäl, att vi riktigt noga markera skillnaderna. Vi ha då den LEHMANNSKA åsikten mitt emellan å ena sidan den, som HÖFFDING accepterar i sin Psykologi s. 254 (3:dje uppl.), samt å andra sidan den i egentlig mening KANTSKA, som jag här slutit mig till. HÖFFDING menar så: man bränner sig på en kakelugn; då har man först en sensation vid beröringen och en god stund efter »Smertefölelse». Detta anser nu LEHMANN ej vara förhållandet, utan vad HÖFFDING kallar »Smertefölelse» består enligt LEHMANN av nya, först efter beröringen väckta sensationer jämte sin omedelbart med dem förenade känsla [2]). Denna mening

[1]) I denna punkt kan jag instämma med E. PETRINI, vars kritik av Lehmann (Alfr. Lehmanns teori om känslans förhållande till förnimmelsen, 1897) jag för övrigt icke kan vara med om.

[2]) HÖFFDING talar visserligen om, hur smärtkänslan nyanseras genom de »Erkendelseselementer» som ingå i känslotillståndet och

kan tyckas sammanfalla med den av mig hyllade, men skillnaden är väsentlig. Till de intellektuella elementerna i smärtan räknar LEHMANN sådana kvalitativt urskiljbara sensationer som av rörelse, av stickande, borrande o. s. v. Den återstående massiva »kärnan» i smärteförnimmelsen är det däremot som han kallar för det emotionella elementet. Men denna är enligt min mening icke heller annat än sensation, allt i förnimmelsen som lokaliseras till det brända fingret är sensitivt, och det emotionella elementet ligger endast däri, *att* smärteförnimmelsen uppfattas som obehaglig.

Från min synpunkt blir LEHMANNS åsikt icke väsentligen en annan än HÖFFDINGS. Liksom den av HÖFFDING åberopade tidsskillnaden mellan förnimmelsen och smärtan icke är avgörande i frågan om förhållandet mellan cognitionen och emotionen, så är ej heller den av LEHMANN påvisade samtidigheten av förnimmelsen och smärtan avgörande. Och av det skäl, som jag ofta nödgas upprepa, att smärta (såsom LEHMANN och HÖFFDING fatta den) är något annat än olust, känsla, emotion.

Nu vore detta ingenting att uppehålla sig vid, om det här blott gällde en nominalfråga. Termer må ju var och en få välja som han vill. Men om terminologien leder till självmotsägelse, föreligger en realfråga. Och så är det här. LEHMANNS terminologi leder först och främst, som vi sett, till att han ej bevisar det som han själv avser att bevisa. Men dessutom står den, i alla fall enligt min me-

---

synes därmed syfta på sådana karaktärer som »brännande, skärande, tryckande» osv., men han anser dock den efteråt inträdande »Smertefölelsen» som emotionell pendant till den tidigare sensationen vid beröringen.

ning, ej i överensstämmelse med LEHMANNS egen uppfattning av känslans natur, sådan den angives i § 15, ty den synes förträffligt stämma med KANT'S. Föreställningarna (i vidsträckt mening) visa, säges det här, alltid ut över sig själva till en från det föreställande subjektet skild omvärld, medan känslan av lust och olust blott angår subjektet själv. Till och med föreställningen om jaget blir, säges det vidare, något utanför stående; jaget kan icke betrakta sig själv utan en egendomlig fördubbling av jaget, varvid jag, som har föreställningen om mig själv, betraktar ett annat jag som objekt, dvs. som något utanför stående. Om så är, menar jag, måste åtminstone allt innehåll som likt smärtan projicieras till kroppen, komma på ickejagsidan och räknas som föreställning. Lehmann framhåller också själv, att våra »Sanseiagttagelser» projicieras »ud i Omverdenen og lægges ind i Tingene som Egenskaber»; varemot vi icke betrakta smärtan som en egenskap hos kniven, elden osv. Men detta är ej nog sagt, eller åtminstone ej nog bestämt sagt. Det utelämnas ett alternativ, nämligen att smärtan projicieras till vår egen kropp. Och även i detta fall måste LEHMANN konsekvent räkna den till föreställningssidan.

Av samma skäl vill jag bestrida HÖFFDING rätt att kalla den lokala smärtan för en känsla. Han kommer härvid i strid med sin framställning i avd. VI av sin Psykologi (särskilt § 7) där han särdeles förträffligt visar de olika själsförmögenheternas intima samband med varandra. Jag har icke förstått denna framställning rätt, om den ej vill göra sambandet väsentligare, än att de samhörande akterna skulle kunna vara åtskilda genom ett än så litet tidsrum. Därmed vore de icke längre momenter i samma medveten-

hetsakter, skiljbara endast i abstraktionen; de vore då realt skilda, vilket HÖFFDING ju icke kan medgiva. Skall sambandet mellan själsförmögenheterna vara oupplösligt, måste det antagas vara transscendentalt, dvs. att den ena akten ej kan bliva en verklig, konkret medvetenhetsakt utan i förening med de andra.

Det behöves nu icke att särskilt bemöta varje psykologisk författare, som räknar den lokala smärtan till känslan. De låta behandla sig under följande alternativer.

I det fall, att auctor antager ett oupplösligt (och enligt vår mening då transscendentalt) samband mellan cognitions- och emotionsakten, vill jag på honom tillämpa vad jag här sagt om LEHMANN och HÖFFDING. Då kommer självmotsägelsen fram först och främst så snart han vill (såsom Lehmann) giva skäl för detta samband genom att påvisa ett samband mellan sensationen och smärtan, men vidare även dessförutan däri, att känslan då oundgängligen blir cognitionselement; och naturligtvis i synnerhet, om han oaktat en sådan ståndpunkt vill (såsom Höffding) på grund av iakttagelser rörande smärtan, medgiva en tidsskillnad mellan föreställning och känsla.

Om auctor åter förnekar ett dylikt samband, visar sig självmotsägelsen, så snart han vill stödja detta sitt förnekande genom iakttagelser rörande den fysiska smärtans förhållande till sensationen. Så hos RIBOT [1]). »La douleur physique» kan finnas utan något cognitionselement, liksom den kan saknas, när ett sådant finnes. På grund härav anser han nu den »intellektualistiska» teorien oriktig. Och dock bevisa väl de av honom åberopade fakta ingenting i

[1]) TH. RIBOT, La psychologie des sentiments, 1896.

avseende på denna teori. Det är sant, att kloroformerade personer under en smärtsam operation hava yttranden som visa, att de förnimma utan att känna smärta. Men flera av deras yttranden visa tydligt, att de dock känna obehag Så t. ex. den som, medan man sysslar med hans tunga, säger: »tag då bort den där cigaretten»! Han känner obehag, annars skulle han icke vilja ha bort den. Om smärta finns eller ej, bevisar ingenting i denna fråga.

Endast i fall en auctor icke på grund av sin smärteteori vare sig påstår eller förnekar något rörande det principiella förhållandet mellan cognition och emotion, har han full rätt att kalla den fysiska smärtan för känsla, »Gefühl» osv. Att den rent fysiologiska litteraturen har en sådan terminologi, kan man därför mindre anmärka på [1]). Den

[1]) Dock händer det, att fysiologerna föra sina termer in med i den psykologiska diskussionen utan att ge akt på, om de där ha en annan betydelse. Förvirringen blir icke mindre härigenom. Så har jag framför mig ett arbete (Physiologie des Gefühls von Prof. Z. Oppenheimer, 1899), om vars fysiologiska förtjänster jag icke kan yttra mig, men som emellertid handskas med en del psykologiska begrepp på ett rasande sätt. Förf. begår först det ej ovanliga felet, att med sin teori om fysisk smärta vilja avgöra sådana frågor som huruvida känslan är av olika arter eller ej. Han anmärker emellertid, att hans beskrivning av känslan icke torde vinna psykologernas och filosofernas bifall, eftersom de med känsla mena något annat (vilket ju är deras rätt), men förklarar att han, för att slippa alla spekulativa förklaringar över känslan har »vänt tillbaka till» KANTS definition därav, nämligen att föreställningen är det objektiva och känslan det subjektiva. Förf. har icke alls gjort sig reda för, vilka olika meningar som kunna rymmas inom denna definition (som ju ej utan vissa förbehåll är KANTS) och misstänker ej att filosoferna också kunna ha tagit hänsyn till densamma, lika litet som att han själv har en helt annan mening än KANTS. Men för bekvämlighetens skull skall KANT därtill förbättras. »Ich habe diese Definition Kants insofern etwas erweitert, als ich nicht nur bei den Vorstellungen, sondern auch bei der Thätigkeit der Sinnesorgane, der Muskeln und der Haut ein subjektiv wirkendes Moment annehme», en utvidgning, som emellertid var alldeles onödig, då KANT tar »Vorstellung» i vidsträckt betydelse, så att däri även innefattas sinnesförnimmelsen.

fysiologiska diskussionen om smärtan är en helt annan än den psykologiska om emotionen. Vad jag här sagt, är därför, som man torde ha förstått, icke beroende av huruvida den ena eller andra teorien om den fysiska smärtan är den riktiga.

Då känslan uppställdes som en särskild själsförmögenhet, bröts den närmast ut från den teoretiska förmågan. Den har också alltjämt haft svårt att hålla sig fri från cognitionsinnehållet. Den har haft en benägenhet att stanna kvar i fingerspetsarna jämte det teoretiska kännandet. Vi hava emellertid sett, hur en närmare reflexion liksom driver känslan tillbaka från de mera yttre, objektiva regionerna till de mera inre och subjektiva. Därmed har i själva verket känslan kommit att göra sällskap med viljan, och det torde bli väl så vanskligt att avgöra hur den sedan skall skiljas därifrån, liksom ju ock t. ex. Brentano endast ser en förmåga i känsla och vilja. Känslan tycks emellertid liksom viljan nödgas ta sin yttersta tillflykt i medvetandets centrum, den punktuella enhet, som Kant kallade apperceptionens enhet, det rena eller det »formala» (Höffding) jaget, hur man nu må kalla det. Detta jag, som själv ej är cognitionsstycke (ss. Hume med rätta påstod), konstaterades (genom en transscendental deduktion) först av Kant såsom apperceptionens enhet, sedan fann Fichte, fortsättande den transscendentala deduktionen, i apperceptionscentrum också viljan; det är min övertygelse, att den transscendentala deduktionen skall sluta med att däri inlägga även känslan. Jaget såsom medvetandets transscendentala enhet blir då ett centrum, vars kraft strålar ut i trenne riktningar, i teoretisk (genom apperceptionen), i emotionen och i volitionen.

Emellertid ha vi ännu icke infångat känslan. Vi ha förföljt den från ena sidan in i medvetandets centrum, men nu inträffar det egendomliga, att den tyckes träda ut därifrån igen på andra sidan. Vad jag kallar känsla väcker nämligen vissa rörelser i organismen och därav föranledda sensationer, av hjärtklappning, rysningar, frossa osv., och vi ha ännu att bemöta den åsikt, som framställts, att dessa efterföljande sensationer skulle just utgöra själva känslan.

KAP. V.

EMOTIONENS FÖR- OCH FÖLJDSENSATIONER.

1.

Terminologi.

Med emotionens *försensation* — om jag får begagna detta ord — menar jag den sensation, som väcker en emotion. Färgen eller tonen, som jag finner behag i, är en försensation, en beröringsförnimmelse eller en brännsmärta i fingret äro försensationer i förhållande till den därmed förbundna olustkänslan.

Den emotionsbärande cognitionen behöver ju ej alltid vara en sensation, utan kan vara en cognition av vad slag som helst. Jag kan därför i allmänhet kalla den emotionsbärande cognitionen för en *förcognition*. Om en uppdykande erinringsbild beledsagas av en känsla, så är den förcognition till densamma.

Enligt den gamla och av mig hyllade åsikten om uppkomsten av ett emotionstillstånd är då förcognitionen det första momentet, denna väcker en emotion, och så kommer

ett tredje moment: emotionen föranleder eller beledsagas av vissa förändringar i organismen, hastigare eller langsammare puls osv. Dessa fysiologiska förändringar föranleda naturligtvis interna sensationer och giva sig som sådana tillkänna för medvetandet. Jag vill kalla dessa sensationer för emotionens *följdsensationer*.

(Emotionen framkallar för övrigt ej blott fysiologiska förändringar, utan inverkar även på föreställningsförloppet, sätter fart i eller hämmar det, drager fram vissa föreställningar osv. Man kunde därför tala ej blott om följdsensationer utan om *följdcognitioner* i allmänhet hos emotionen).

En följdsensation kan i sin tur återverka på medvetandet och blir då en *sekundär förcognition*. Följdsensationerna hava nämligen som andra sensationer sin känsloton, (och en föreställningsgrupp som först framkallats av den glada stämningen kan sedan i sin tur sätta in i stämningen nya emotionella element).

Emotionen utgör tillsamman med sina för- och följdcognitioner ett *emotionstillstånd*, som väl bör skiljas från emotionen, varmed då betecknas känslomomentet uti emotionstillståndet.

Det är särskilt genom den s. k. James-Langeska teorien om känslans natur[1]) som de känslan beledsagande organförändringarna blivit föremål för större uppmärksamhet. Jag anför här de resultat, vartill LANGE kommit.

De affekter LANGE undersöker äro: sorg, glädje, skräck och vrede samt förlägenhet, spänning och missräkning.

---

[1]) W. JAMES, What is an Emotion? (Mind. 1884).
» » , Principles of Psychology, XXV. 1891.
C. LANGE, Om Sindsbevægelser. Et psyko-fysiologisk Studie 1885.

De fysiologiska symptomerna i en affekt, äro enligt LANGE 1) innervationsrubbningar, 2) sensibilitetsrubbningar och 3) intelligensrubbningar. De viktigaste äro innervationsrubbningarna, dvs. av den impuls, som musklerna erhålla från nerverna. De »ramme snart de vilkaarlige Muskler (de som stå under viljans inflytande) snart de organiske og da atter dels Karmusklerne (i blodkärlsväggarna), dels de forskellige Involdes Muskelapparat». Antingen blir muskelsammandragningen *starkare* eller *svagare* eller *oregelmässig*. Av dessa förändringar äro de i den vasomotoriska apparaten (blodkärlsmusklerna och deras nerver) de viktigaste och, enligt LANGES åsikt, de primära, av vilka de övriga äro följder. Vid sorg draga sig kärlmusklerna tillsamman, så att blodet prässas ut ur hårkärlen. Vid glädje sker däremot en kärlutvidgning. Förskräckelsen liknar i detta fall sorgen, men vreden står glädjen nära. Vid sorg slappas de av viljan behärskade musklerna, vid glädje funktionera de livligare.

För innervationsrubbningarna uppställer LANGE följande schema:

Svækkelse av den vilkaarlige Innervation = Skuffelse.

Svækkelse av den vilkaarlige innervation
+ Karforsnævring = Sorg.

Svækkelse av den vilkaarlige Innervation
+ Karforsnævring + Spasme av de organiske Muskler = Skræk.

Svækkelse av den vilkaarlige Innervation
+ Inkoordination = Forlegenhed.

Forhöjelse av d. vilkaarlige Innerv.
+ Spasme av de organ. Muskl. = Spænding.

Forhöjelse av d. vilkaarlige Innerv.
+ Karudvidning = Glæde.
Forhöjelse av d. vilkaarlige Innerv.
+ Karudvidning + Inkoordin. = Vrede.

Sedan LANGES bok utkom, ha känslans kroppsliga yttringar gjorts till föremål för flitig och systematisk undersökning på experimentell väg. Det är icke behövligt för mitt ämne att utförligare referera dessa undersökningar, utan jag kan rörande dessa hänvisa särskilt till LEHMANNS arbeten härom [1]).

Det väsentliga i LANGES och JAMES åsikt är nu det påståendet, att de genom organförändringarna väckta följdsensationerna just utgöra känslan, och ej blott såsom bifenomen beledsaga henne. Till denna fråga komma vi senare. Innan jag inlåter mig på den, skall jag beröra några andra frågor om känslan, vilka synas mig kunna befrias från några missförstånd och otydligheter, därigenom att man skarpt fasthåller distinktionen mellan för- och följdcognitioner. Sådana äro frågorna om vad som är fysiskt och psykiskt vid känslan, om känslornas värde, om deras kvalitativa nyansering, om deras deskription samt om bestämningen av begreppen affekt och passion.

2.

I vilken mening kan man göra en skillnad mellan s. k. fysiska och psykiska känslor?

Då man skiljer mellan fysiska och psykiska känslor, kan man göra detta med hänsyn dels till förcognitionen,

---

[1]) Nu kan ock hänvisas till en 1901 utkommen bok »Om sinnesrörelsernas fysiologi och psykologi» av S. Alrutz.

dels till emotionsmomentet, dels till följdreaktionerna, inclusive följdcognitionerna.

1:o. Det är naturligtvis i första rummet med avseende på förcognitionen man brukar göra den i hela den psykologiska litteraturen vanliga skillnaden mellan fysiska och psykiska känslor, eller hur man nu må kalla dem, ss. å ena sidan »körperliche», »sinnliche», å andra sidan »geistige», »seelische» [1]). Denna indelning är både riktig och behövlig, när man blott bibehåller den nämda indelningsgrunden ren, såsom t. ex. Höffding gör (Psyk.[3] sid. 252): »Naar vi i Psykologien tale om lavere (elementaere) og höjere (ideelle) Fölelser, grunde vi denne Inddeling paa den Forskel, det gör, om Fölelsen er bestemt ved Sansefornemmelser, eller om den bestemmes ved Forestillinger». Denna indelning förbiser visst icke, såsom Ziegler [2]) menar, att människan är ett psykofysiskt väsen. Den har icke med denna fråga att göra. Ziegler har här blandat samman två indelningsgrunder. Han har tydligen, liksom psykologer i allmänhet, i första rummet tänkt på förcognitionen, men så har benämningen »körperlich» och »geistig» dragit med frågan, huruvida emotionsakten är fysisk eller psykisk. Genom att övergå till denna, har han i själva verket glömt att övertänka, huruvida indelningen i dess första betydelse är befogad eller ej. Frågan om fysiskt och psykiskt med avseende på förcognitionen är alltså lätt avgjord, ty därom tvistar man egentligen icke.

[1]) Jag har här ovan för denna distinktion begagnat termerna *sensoriella* och *imaginativa* känslor. Som en annan distinktion vill jag betrakta den mellan *elementära* och *komplicerade* känslor: indelningsgrunden är här en annan, om det än är sant, att de sensoriella känslorna äro mera elementära, de imaginativa i r e g e l mera komplicerade.

[2]) Das Gefühl, s. 111.

2:o. Är själva emotionsakten fysisk eller psykisk? Härpå kan man väl först och främst svara att den är psykofysisk. Ingen empirisk psykolog i våra dagar torde bestrida det. Till och med NAHLOWSKY, som beskylles därför, gör det icke: — »weil alle Veränderungen im Cerebralsysteme von psychischen; wie umgekehrt alle psychischen von Veränderungen im Cerebralsysteme begleitet sind». Även i denna fråga ha benämningarna föranlett ett missförstånd. Frågan rör sig egentligen icke om motsatsen mellan fysiskt och psykiskt utan om den mellan periferiskt och centralt. Och om frågan ställes så, svarar jag, i enlighet med den mening jag utvecklat i förra kapitlet, att emotionen alltid är central, dvs. intracerebral. I detta avseende blir det ingen skillnad mellan sensoriella och imaginativa emotioner. Själva sensationen, även en smärtesensation, är periferisk, eller låt mig säga periferiskt central, för den händelse någon skulle invända, att jag har även sensationen i hjärnan; men den emotion den för med sig är central. Imaginationsföreställningen är själv till sin fysiska sida central, och för med sig en likaledes central emotion. Således föreligger ej ens i detta avseende frågan om fysiskt och psykiskt på annat sätt än att det finns en correlation mellan periferiskt och fysiskt.

3:o. Se vi slutligen på emotionens följdsensationer är att märka, att dessa sensationer tillhöra alla emotionstillstånd. Föreställningsemotionen skiljer sig i detta avseende ej från den sensoriella. Moderns sorg efter sitt barn har sin fysiologiska resonnans alldeles som emotionen vid en fysisk smärta har det. Likheten i detta avseende får naturligtvis icke anföras för att utplåna skillnad mellan sensoriella och imaginativa emotioner.

Med den nu berörda frågan sammanhänger på det närmaste frågan om känslornas olika personlighetsvärde. Detta beror uteslutande av förcognitionen. Följdcognitionerna komma härvid icke i betraktande, då de ju, såsom påpekat är, äro väsentligen lika vid högre och lägre känslor. Jag håller i detta fall med LANGE däri, att en moders sorg blir lika stark, djup och ren, antingen den »stammer fra den ene Kilde eller fra den anden»; om nämligen detta »stammer fra» syftar på följdsensationerna. Men jag är icke säker på, om detta tvetydiga uttryck icke döljer en begreppsförblandning. Det kan lika bra syfta på förcognitionen, och då måste man bestämt bestrida det. Skillnaden mellan lägre och högre känslor med avseende pa förcognitionen får icke blandas bort. Att det från värdesynpunkt finns en väsentlig skillnad mellan det välbehag som föranledes av en god måltid och det som föranledes av ett sublimt konstverk, kan icke förnekas. Under detta förbehåll kan jag även giva JAMES rätt, när han försvarar sin åsikt för beskyllningen att vara materialistisk (Psych. II, 453).

3.

I vad mening äro känslorna kvalitativt nyanserade?

Vid frågan om känslornas kvalitativa åtskillnad måste vi särskilt göra oss reda för, i vad mån denna skall förläggas till förcognitionen, emotionsmomentet eller följdcognitionerna. Härvid ha vi att betrakta som avgjort, att emotionstillstånden såsom helheter förete en kvalitativ nyansering. Frågan blir, om denna nyansering i någon mån tillkommer emotionsmomentet som sådant eller om den uteslutande förefinnes i de cognitiva elementen, samt i se-

nare fallet i vad man förcognition och följdcognition därvid äro bestämmande.

1:o. Att förcognitionen är en väsentlig ingrediens i emotionstillståndet, inses genast. Den ger detta en viss karaktär, därom äro alla ense, dess egen kvalitet sätter prägel på emotionstillståndet. Härvid tar jag, i enlighet med vad förut är sagt, icke med i räkningen den nyansering som den fysiska smärtan visar allt efter sensationens kvalitet (LEHMANN, Hovedlovene § 45). Men det låter sig överhuvud påstås, att ett emotionstillstånd har en särskild karaktär allt efter beskaffenheten av dess förcognition. Glädjen har många kvaliteter. »Glæden over det, der forestaar, Forventningens Glæde, har et andet Præg end Glæden over det allerede indtrufne; den sympatiske Glæde, d. e. Glæden over det, der angaar en anden, afviger betydelig fra den autopatiske, osv. — — — Den naturlige Forklaring herpaa synes at være given med den Antagelse, at Fölelsens Art er bestemt ved de Forestillinger, til vilke Fölelsestonen er knyttet» (LEHMANN, § 23). I ett dylikt uttalande, som uttrycker ett flertal psykologers mening, kan nu inläggas tvänne påståenden, och det är för säkerhets skull bäst att skilja på dem: härmed kan först menas det, att förcognitionen är såsom orsak och anslag bestämmande för emotionstillståndet, men framför allt torde väl därmed menas att den såsom kvarblivande ingrediens i emotionstillståndet sätter sin prägel på detta. Båda påståendena kan jag bifalla.

2:o. Men ingår den kvalitativa nyanseringen nu också i själva emotionsmomentet, så att det för sig taget är olika i olika emotionstillstånd? Det ser ut, som om WUNDT menade så, då han säger att »jeder qualitativen oder inten-

siven Änderung der Empfindung im allgemeinen eine qualitative oder intensive Änderung des Gefühlstons parallel geht»[1]); ty det synes mig framgå av sammanhanget att »Gefühlston» här betecknar själva emotionsmomentet. För min del har jag svårt för att tala om en kvalitet i själva emotionsakten. Såsom jag fattar den, bleve det detsamma som om man sade, att den ena apperceptionsakten har en annan kvalitet än den andra. Jag kan helt enkelt icke föreställa mig det.

3:o. Men i följdcognitionerna torde emotionstillståndens nyansering ha sitt väsentligaste uttryck. Dock därom mera, sedan vi närmare tagit i betraktande dessa emotionsyttringar.

4.

Hur beskriva ett känslotillstånd? A) Genom att angiva följdtillståndet; a) direkt säga, hur det känns, b) redogöra för de objektiva kroppsliga förändringarna, c) skildra de mimiska uttrycken; B) Genom att angiva känslans förcognitioner. Spencers analys av den erotiska känslan.

Om alltsa emotionstillståndens kvalitativa nyansering väsentligen har sitt uttryck i följdsensationerna, kunde det synas som en given sak, att det är till dem man borde hålla sig, då man vill med ord angiva, beskriva eller definiera ett emotionstillstånd. Så är det likväl icke.

James och Lange äro ense om, att den deskription av känslotillstånd som hittills förekommet mestadels varit lika misslyckad som onödig. Särskiljandet och katalogiserandet, menar James äro av underordnad betydelse. Det gäller att förklara, hur den emotionella processen i allmänhet kommer till stånd och försiggår. Vi skola övergå från

---

[1]) Wundt, Grundriss der Psychologie [3], 1898, s. 92.

deskriptionen till den causala förklaringen; liksom vi förut gjort i vetenskapen om organismerna. När vi ha gåsen, som värper guldäggen, blir beskrivningen av de särskilda äggen en betydelselös fråga. Och misslyckad är den vanliga deskriptionen och klassifikationen därför, att den utgår ifrån vad jag kallar förcognitionerna. Såväl LANGE som JAMES [1]) uttrycka därför i starka ord sin ringaktning för den vetenskapliga psykologien i detta stycke. Den förre påstår att »vi i videnskabelig Henseende ere fuldstændigt uden al Forstaaelse lige over for Sindsbevægelserne, at vi end ikke have en Skygge af Indsigt i, hvad en Sindsbevægelse, i al Almindelighed, er, eller i de enkelte Affekters Natur og Væsen. Man tror at vide Noget, yderst Lidet, om deres indbyrdes Forhold, Slægtskab eller Modsætningsforhold; men denne Indsigt hviler kun paa ganske uklare Indtryk og er alt andet end videnskabeligt begrundet».

Vad nu först beträffar påståendet, att beskrivning och klassifikation av de särskilda känslotillstånden skulle i vetenskapligt avseende vara mindre betydelsefull, torde det vara ganska oriktigt. Känslotillstånden äro ej så lika varandra som det ena ägget det andra. De bilda en mångfald av former. Så kommer det då an på, om det för något vetenskapligt syfte kan vara av vikt att distinguera mellan de olika formerna. Och det må det väl vara. Deskriptionen av själslivets former har först och främst ett mål i sig själv liksom växtbeskrivningen; och så i ännu högre grad arbetet på att begreppsmässigt beteckna de olika formerna. Det är sant, att inom naturhistorien det genetiska betraktelsesättet betecknar en högre ståndpunkt än den blotta deskrip-

---

[1]) LANGE, Sindsbevægelser s. 11. JAMES, Principles of Psychology II, ss. 448–449, 453–454.

tionen och klassifikationen, men den senare har därför ej förlorat sin betydelse; den får i viss mån ett ökat intresse, just emedan den ses från genetisk synpunkt. Så torde det väl ock vara med känslotillstånden. Och här kommer ett nytt intresse till. För vissa vetenskaper t. ex. etiken torde det visa sig vara en ovillkorlig nödvändighet att bestämdare distinguera mellan de särskilda själstillstånden, inkl. känslorna. Jag hänvisar rörande denna punkt till vad jag på annat ställe sagt [1]). Och därför kan det väl hända, att en noggrannare deskription av den psykiska floran har en mycket viktig uppgift. Om en sådan är lätt eller svår, är ju egentligen en underordnad fraga. JAMES menar, att deskriptionen alltid är det lättare görat. Jag är icke säker på det, vad själstillstånden beträffar. Må ett sådant arbete ge mer eller mindre av vetenskaplig ära, så är det i alla fall enligt min mening ett av de angelägnaste. För övrigt kan jag icke annat än med LANGE och JAMES instämma i att denna deskription som oftast blivit gjord så, att den varken blir nöjsam eller upplysande. Jag frågar mig som JAMES, om det icke ges någon väg till ett bättre. JAMES anvisar utvägen att ej bry sig om deskriptionen av de många nyanserna; jag tror att den motsatta utvägen är riktigare.

Vad så beträffar metoden för deskriptionen — denna må nu rikta sig på det blott typiska eller ej — kan jag icke heller ge LANGE och JAMES rätt.

Det som skall angivas är även enligt min mening i första rummet följdsensationerna, enär känslotillståndens nyansering väsentligen ligger just i dem. Men medlen härför kunna vara mångahanda.

---

[1]) Jfr förf:s »Intuition» sid. 59 o. följ. samt »Poesiens Logik» sid. 47.

Vi ha först det medlet att direkt beskriva följdsensationerna. Ur LANGES beskrivning av sorgen antecknar jag en del hithörande uttryck. Vid sorg säges man ha en subjektiv förnimmelse (Fölelse) av trötthet, av tyngd, av att något vilar på en, man känner sig nedtryckt, nedslagen osv.; man har förnimmelser av köld i huden, munnen blir torr och tungan klibbar fast, varmed följer en bitter smak; man känner andnöd osv. osv. En god iakttagare skall upptäcka en massa för olika känslor säregna sensationer (Jfr JAMES, Psychology, II, s. 451), och jag kan förstå den frestelse som en diktare kan känna att återgiva dessa förnimmelser, i vilka de finna själsstämningarnas finaste skiftningar uttryckta. Men jag tror ej, att metoden är god; därför att föreställningar om interna sensationer äro sa svåra att överföra. Ett och annat uttryck blir förstått, men just de som åsyfta de mindre vanliga, mindre observerade förnimmelserna sakna suggestiv kraft. Jag anser det i det hela som ett missgrepp att söka direkt återge vitalförnimmelser.

Ett annat medel ha vi i en undersökning om de fysiologiska processer som föranleda följdsensationerna; just det som för LANGE blir det viktigaste, det »objektivaste». För att konstatera dessa processer begagna vi oss tydligen i stor utsträckning av den direkta själviakttagelsen av de nämnda sensationerna, enär dessa ju ofta tydligen ange den föranledande fysiologiska processen. Hjärtklappning t. ex. förnimmer man omedelbart. Men andra och mera objektiva medel göra, att studiet av de emotionella följdprocesserna måste anses som en mycket viktig del av känslans psykologi. De undersökningar, som av MOSSO, LEHMANN och en hel mängd forskare gjorts i detta ämne, hava sin

stora betydelse, som ej bör förringas. Dock tjena de väl huvudsakligen till att markera typerna inom känslotillstånden, och man lär väl icke på denna väg kunna ange finare artskillnader. Åtminstone har man icke ännu lyckats däri.

Ännu ett medel för bestämmande av en känsla, är att angiva dess för andra märkbara mimiska eller pantomimiska uttryck. Och detta medel har en särdeles vidsträckt användning. Langes deskription av sorgen består till väsentlig del av dylika drag: han talar om den sorgsnes böjda hållning, stora ögon, hans blekhet, hans gråt osv., allt väl kända tecken. Det är tydligt, att detta indirekta angivande av den sörjandes följdsensationer är mycket mera suggestivt än det direkta. Diktarna förstå också till fullo att begagna sig därav.

Och till slut återstår ännu ett medel, just det som Lange och James anse så ändamålslöst, att nämligen ange känslans förcognition, med andra ord de omständigheter, under vilka den väckes. Det är sant, som Lange anmärker (Sindsbev. s. 8) att om vi bestämma glädjen genom att angiva dess orsak, t. ex. som den känsla vi erfara vid medvetandet om att äga något gott (Cartesius), så erfara vi därvid intet om vad själva denna glädje egentligen är. Men om man på detta sätt blott kan låta en annan förstå vilken känsla som åsyftas, är denne i stånd att med ledning av sin egen erfarenhet aktualisera den i medvetandet; liksom om vi säga, att någon var så glad som om han fått ärva, eller att en doft liknar den av nyslaget hö. Det kan hända, att ett dylikt uttryck är mera upplysande än en beskrivning. Det är en indirekt sådan och visar en väg att själv leta upp föremålet.

I allmänhet ha nog psykologerna använt detta medel

för att distinguera mellan känslorna. Man finner exempel härpå hos CARTESIUS, SPINOZA, KANT, och särdeles goda sådana hos SIBBERN [1]). Denne gör ganska fina distinktioner, såsom man kan finna av följande lista på några närbesläktade känslor (§ 95): Sorg, Smerte. Bedrövelse, Lidelse, Mismod, Bekymring, Kummer, Jammer, Græmmelse, Mishag, Misfornöjelse. Och härvid anlitar han i första rummet utvägen att angiva förcognitionerna. Han kännetecknar sålunda den egentliga sorgen till skillnad fran bekymret såsom »den, der opstaar ved Tabet eller Bortfjærnelsen af en Gjenstand, vi elske, og hvortil vi i denne Kjærlighed saaledes have knyttet os, att vi föle Bedrövelsen som en Rift i vor Tilværelse».

Om en dylik definition icke alltid förefaller sa tydlig, må man besinna, att varje definition behöver belysas av en beskrivning. Och psykologernas fel anser jag mindre ligga i att de försökt sig på sådana definitioner än däri, att de trott definitionen ensam räcka till och försummat deskriptionen. Genom en sådan definition som den anförda angives förcognitionen endast mera abstrakt. Man kan göra den fullständigare, fylligare och därigenom mera bestämd, mera otvetydig. Man kan föra läsaren in i hela den konkreta situation som föranleder känslan. Och man förfar därvid i enlighet med en väl känd psykologisk lag: om man vill reproducera en känsla i föreställningen, har man att noga sätta sig in i de yttre beledsagande omständigheterna, så manas känslan fram av sig själv. Så gör ju som oftast diktaren. Han skildrar och låter oss därunder genomleva känslotillstånd. En skildring kan naturligtvis

---

[1]) F. C. SIBBERN, Læren om de menneskelige Fölelser og Lidenskaber.

markera finare nyanser, än en definition kan. Deskriptionen kan alltid vara mera *precis* än definitionen; men denna senare har sin förtjänst i att vara mera *koncis*. Och om nu definitionen har bakom sig en deskription, som utgör en kommentar till densamma, så — men endast då — upptar den i sig deskriptionens precision.

Det har nu föga intresse för mig att tvista om, vilket av de här nämnda sätten för angivande av en känsla skall anses som det förträffligaste. Jag förstår icke den självtillräcklighet, som envisas att reda sig med endast ettdera av dem. De behöva allt för väl användas alla på en gång. Och då tycks det mig visserligen, som om distinktionen av känslotillstånd i första rummet bör baseras på en distinktion med hänsyn till förcognitionerna. Dessa äro lättast att precisera och ordna. Men sen gäller det att hjälpa till med alla medel, som stå till buds, såsom ock alla förnuftiga människor i verkligheten göra — även LANGE. Därvid tror jag det gäller som allmän regel, att det mesta och särskilt det säregnaste i ett känslotillstånd icke kan gripas direkt: det får suggeras. Förbiser man detta eller fogar man sig icke efter nödvändigheten i denna regel, misslyckas man ofelbart. Har man förut sörjt för att det åsyftade känslotillståndet suggeras in i läsarens föreställning, så är det naturligtvis en ren vinst för varje enskilt drag, som man lyckas att diskursivt markera, att ur det suggerade helhetstillståndet genom analys taga ut; att ange de olika förnimmelserna i ett känslotillstånd och de olika organförändringarna därvid är ett göra, som har sin givna vetenskapliga betydelse.

Med ett exempel skall jag försöka visa, hur meningslöst det egentligen är att såsom JAMES och LANGE påstå,

att känslans psykologi kunde lämna åsido eller fästa endast ringa avseende vid distinguerandet mellan de oräkneligt många känslorna, de många »guldäggen»; jag väljer SPENCERS analys av kärleken mellan man och kvinna. Denna betraktas, säger SPENCER, vanligen som en enkel känsla, men är dock särdeles sammansatt. Utom de rent fysiska elementen däri äro först att nämna de i hög grad komplicerade intryck, som väckas genom den personliga kroppsliga skönheten. Härmed förenar sig ytterligare den komplicerade känsla, som vi kalla tillgivenhet — en känsla som även kan förekomma mellan varelser av samma kön och som därför måste betraktas som en av könskärleken oberoende känsla, som här blott är betydligt stegrad. Därtill kommer vidare känslan av beundran och aktning. Och på samma sätt den känsla, som vi kunna kalla begär efter bifall: att vara värderad mer än allt annat i världen och detta av någon, som vi själva beundra framför alla andra människor. Därtill kommer känslan av makt och välde över en annan, och till och med den angenäma känslan vid att ega, och vid att ensam få överskrida den gräns, som en individualitet annars slår omkring sig gent emot världen. Slutligen en stegring av medkännandet, sympatien, i det att glädjen delas med en annan. Så samla sig då omkring den fysiska känslan, som är kärnan i det hela, alla de känslor, som föranledas av kroppslig skönhet, av tillgivenhet, av aktning, av glädje vid bifall, av självkänsla, av besittandets glädje, av frihet och sympati. Dessa känslor bilda tillsamman det andliga tillstånd som vi kalla kärlek. Så ungefär analyserar SPENCER denna känsla [1]. Man må

[1]) HERBERT SPENCER, Principles of Psychologi, § 215.

nu själv fråga sig å ena sidan, om dylika undersökningar av emotionstillstånd böra anses främmande för den vetenskapliga psykologien, å andra sidan, om de kunna företagas med tillhjälp blott av sådana psykologiska iakttagelser som LANGE och JAMES lägga huvudvikten på.

Detta om känslornas deskription. Jag tror att en mera metodisk undersökning av detta ämne skulle vara av ganska god nytta, och bliva belysande icke blott med avseende på den psykologiska forskningen utan ock på pedagogiken och den konstnärliga produktionen samt litteraturhistorien. En sådan undersökning borde i första rummet hålla sig till det redan i den psykologiska litteraturen och i diktningen givna materialet. Det skulle gälla att konstatera, hur man verkligen brukat gå tillväga. Av särskilt intresse vore det att se, huru olika författare förfara. Först efter en dylik konstaterande undersökning kan man uppgöra en någorlunda välgrundad metodik för deskriptionen av själstillstånd.

5.

Sinnesrörelser och andra känslor.

LANGE inskränker sina påståenden till den klass av känslor som han kallar affekter eller »Sindsbevægelser», och undersöker av dem de ovan anförda. En annan grupp av känslor äro »Lidenskaberne» eller, som han också rätt och slätt kallar dem, »Fölelserne», till vilka räknas exempelvis kärlek, hat, förakt, beundran. Dessa senare äro enligt LANGE mera komplicerade, sammansatta av olikartade andliga rörelser; tankeprocesser och reflexion spela vid dem en roll; i jämförelse med dem äro affekterna osammansatta och kunna ingå som elementer i »Lidenskaberne».

På samma gång utmärkas affekterna genom sina starka fysiologiska »symptomer». Om möjligheten att inskränka LANGES teori till affekterna behöver jag här icke mycket tala, alldenstund det bland de psykologer som hylla LANGES teori torde vara allmänt medgivet, att teorien icke får inskränkas till de s. k. affekterna utan måste gälla känslor i allmänhet. Så gör JAMES visserligen skillnad mellan dels »the *coarser* emotions, grief, fear, rage, love, in which every one recognizes a strong organic reverberation» och dels »the *subtler* emotions», vilkas »organic reverberation is less obvious and strong» (Psych. II, 449); men detta endast för att påvisa, hurusom de senare äro till sin natur lika de förra. Jag kan alltså i det följande behandla teorien som en teori om känslan i allmänhet. Emellertid vill jag i förbigående påpeka, hurusom både LANGE och JAMES i sitt sätt att bestämma de mera affektartade känslorna till skillnad från andra begå ett fel, som ännu ej är så ovanligt, och som helt enkelt kan sägas bestå däri, att de i indelningsgrunden blanda samman för- och följdcognitioner. Man finner lätt, att det är med hänsyn till följdcognitionerna som affekter skiljas från andra känslor: de kännetecknas genom starka organförändringar och rubbning av föreställningsförloppet, med andra ord en fysisk och psykisk alteration. Och denna synpunkt ha också LANGE och JAMES för sina indelningar. Men därjämte ha de en annan. LANGE vill känneteckna affekterna som enkla — vilket de i varje fall icke torde vara — och JAMES, som först kännetecknar »the subtler emotions» uteslutande med hänsyn till organförändringarna, säger sedan (Psych. II, 468) om dessa »subtler emotions», att de äro »the moral, intellectual, and aesthetic feelings». Härmed ha såväl LANGE som JAMES också

begagnat förcognitionen som indelningsgrund, ehuru denna ej har med ifrågavarande indelning att skaffa. Det går icke ihop, om man slår dessa båda indelningsgrunder samman, ty vad som enligt den ena skulle bli en affekt, blir det ej enligt den andra. En sensoriell känsla, såsom den vid en lagom värmeförnimmelse, behöver icke bli affektartad, medan exempelvis en intellektuell — sådan som den vilken möjligen beledsagat Arkimedes' »Heureka!» — mycket väl kan bli det.

KAP. VI.

GRANSKNING AV LANGES OCH JAMES' TEORI.

Består känslan av följdsensationerna?

Vi komma nu till själva huvudsaken i LANGES och JAMES' teori om sinnesrörelserna: förhållandet mellan sinnesrörelsen och de beledsagande kroppsliga företeelserna. De vända sig emot den vanliga teorien, att sinnesrörelsen framkallar, föranleder de fysiologiska företeelserna. De säkra och handgripliga faktorer vi hava att räkna med äro enligt LANGE: 1) en orsak i form av ett sinnesintryck, som i regeln verkar genom en association eller en erinring, 2) en verkan i form av de omtalade fysiologiska symptomen. Frågan är nu, om där ligger något emellan dessa båda faktorer. »Naar jeg kommer til at skælve, fordi jeg trues med en ladt Pistol, sker der da först hos mig en rent aandelig Begivenhed, skabes der en »Angst», der da er det som bevirker min Skælven, Hjertebanken, Forvirring i Tænkevnen o. s. v.. eller fremkaldes disse legemlige Fænomener

umiddelbart af den skrækkende Aarsag, saa at Sindsbevægelsen alene bestaar i de funktionelle Forstyrrelser i mit Legeme? LANGE sluter sig till den senare meningen. Den faktor som enligt den vanliga meningen skulle komma emellan den ovannämda orsaken och den fysiologiska verkan, kallar LANGE »den rent sjælelige Affect».

Denna själsliga affekt är nu enligt LANGE en hypotes. Den skulle således ej kunna omedelbart eller genom induktion konstateras. Må så vara. Den är i så fall ej berättigad utan under tvenne villkor: 1) att den förklarar de ifrågavarande fenomenen, 2) att dessa ej på annat sätt kunna förklaras. Det är egentligen nog om LANGE kan visa, att det senare villkoret ej är uppfyllt. Och detta söker han lägga i dagen genom att först taga ett sådant fall, då tydligen ingen rent psykisk affekt inträder som mellanled, och därefter visa, att andra fall i grunden äro lika med detta. De särskilda fall vilka vi hava att förklara äro följande:

1) en materiell orsak, t. ex. sprit, framkallar omedelbart en viss affekt, en upprymd stämning,

2) ett sinnesintryck framkallar affekten; såsom när vi förskräckas av en häftig skräll,

3) en erinring, om än väckt genom sinnesintryck, framkallar affekten.

2.

S. k. omotiverade känslor.

Vi skola först se, hur det förhåller sig med sådana sinnesrörelser, som framkallas genom medicinska eller därmed jämförliga medel. Lämpligast torde sådana sinnesrörelser kallas för omotiverade till skillnad från dem som äro knutna till en förcognition såsom motiv. Att de omo-

tiverade emotionerna äro »verkliga», vill jag obetingat ge LANGE rätt i. Det finns visserligen mellan dem och de motiverade emotionerna en skillnad som LANGE själv medgiver. Sålunda säger han: »i Virkeligheden ligger Forskellen paa Raseriet hos den svampeforgiftede Bersærk, hos den maniakalske og hos den, der har lidt en blodig Fornærmelse, alene i Aarsagernes Forskellighed og i Bevidstheden om de respektive Aarsager — eller Manglen af Bevidsthed om en Aarsag», och LEHMANN betonar, att denna belysning, som orsaksföreställningen kastar över känslan är för denna mycket väsentligare än LANGE vill anse. Men trots skillnaden, måste dock huvudsaken medgivas, att den omotiverade affekten är en verklig affekt; något vari även LEHMANN instämmer. Och när så är, kan det nog vara, att de omotiverade affekterna lämna det starkaste skälet för LANGES teori [1]).

Jag är själv tämligen viss på att förloppet vid en omotiverad affekt är detta: genom någon rent fysisk orsak, t. ex. intaget bromkalium, påverkas de motoriska centra på så sätt, att samma reflexer och därav föranledda vitalsensationer uppstå som annars framkallas vid de motiverade affekterna; dessa sensationer s u g g e r e r a därpå en förcognition. Mitt huvudpåstående är alltså, att en förcognition är för handen även vid omotiverade emotioner.

Vad man att börja med har rätt att antaga, är att, sedan genom fysisk retning av motoriska centra de nämda följdsensationerna kommit till stånd, dessa ge upphov till en associationsprocess, varigenom föreställningen om ett emotionsmotiv uppstår. Vi äro vana att förbinda dylika

---

[1]) Jfr A. BINET i »L'année psychologique, II, s. 716.

sensationer med anledningar till sorg, glädje, fruktan osv., och när de inträda, uppstår ovillkorligen föreställningen om en sådan anledning; ungefär på samma sätt som vi kunna få svindel, när väggarna i en konstgjord rutschbana röra sig, ehuru vi sitta fullkomligt stilla och veta om det. Denna föreställning ter sig då närmast som en illusion. Det är ju också mycket vanligt, att människor inbilla sig ha anledning till sorg, om de bli fysiskt deprimerade. Men även om illusionen genomskådas, kunna vi ej frigöra oss från de väckta föreställningarna. Dessa verka fortfarande deprimerande, genom ett slags tvångsillusion.

Det suggererade emotionsmotivet behöver dock icke alltid bevara karaktären av en illusion. Sedan en föreställning en gång är aktualiserad, kan den vara ett berättigat motiv. Detta menar jag, att Lange något förbisett i sin analys av Jeppes russtämning. Brændevinen — säger han — gjör ham lystig og tapper, uden at der behöver at komme et eneste glædeligt eller opmuntrende Indtryk til, der kunde virke direkte sjæleligt paa ham, og uden at han i mindste Maade glemmer sine Sorger .... fordi Alkoholet har virket inciterende på hans vasomotoriske Apparat». Det är ej, säges det, så mycket nya erinringar som dyka upp eller gamla som förgätas. Jeppe glömmer ej sina fiender, han endast känner sig morskare mot dem. Detta kan nu vara sant på ett sätt. Jag kan gärna antaga det fallet, att hans föreställningskrets blir ungefär densamma som annars. Men det kommer ej blott an på vilka föreställningar jag har, utan lika mycket på vilken grad av aktualitet de särskilda föreställningarna ega. Och i avseende på aktualitetsgraden företer Jeppes föreställningsvärld säkerligen en betydlig förändring. Föreställningen om Nille har satt sig så fast hos

honom, att han till vardags icke kan emancipera sitt omdöme från den; överhuvud har han levat sig så in i vissa förhållanden, att han icke längre kan tänka sig ur dem; — men när han så får ett glas brännvin, blir han spänstigare, han får makt att ta ett par stegs avstånd från sina vardagsföreställningar, så att han kan mönstra dem, och detta är redan rebellion; då blåser han undan både Nilles och Degnens bilder och får utsikten så fri, att han kan se ända bort till den glada tid, då han »var under Malicien». Han har upptäckt, att världen är större än stugan där hemma, och att där gott är plats för honom att röra sig i den; och då känner han sig fri. Föreställningarna må vara desamma, men de placeras om, så att de som stodo i förgrunden giva något rum åt dem som lågo helt matta i ett skymundan.

Dock vill jag icke själv hålla på att dylika bestämda förcognitioner uppstå vid alla omotiverade emotioner, eller att de helt och hållet kunna förklara dessa. I många fall äro de åtminstone föga framträdande. I allmänhet äro de rikligare vid dylika huvudsakligen exciterande medel som sprit och haschisch, men sparsammare vid mera calmerande medel, såsom bromkalium. Detta senares verkan resulterar i ett tillstånd av ro och jämvikt. Det verkar mindre positivt än negativt. Det framkallar just inga föreställningar, men undanröjer hindren för ett gott cognitionsläge. Tanken blir mindre orolig, mera vilande. Föreställningarna stocka sig icke längre utan glida i sär, skilja sig, ordna sig. Tanken arbetar med mindre friktion, och en känsla av lätthet inträder. Tanken är nämligen i hög grad beroende av muskelläget. Tankeverksamhet är ock muskelverksamhet. Apperceptionen är förenad med sådan, så även

reproduktionen. Jag vill med avseende på den senare särskilt åberopa en åsikt, framställd av NIC. LANGE: det behövs en fysisk rörelse, eller åtminstone en innervation, för att reproducera en föreställning. Om jag får göra ett försök att tillämpa denna teori på föreliggande fråga, vill jag säga så här. Ett visst cognitionsläge motsvaras av ett visst muskelläge; det har således ej blott en exakt fysisk motsvarighet i ett visst hjärntillstånd, utan detta hjärntillstånd influerar i betydlig utsträckning på kroppens muskler. Och cognitionsläget kan ej ändras, om man ej även får makt över muskelläget. Detta är ett för tanken hinderligt material. Antag nu, att bromkalium verkar direkt på muskelläget, lösande, utjämnande, så faller detta hinder bort, och den fysiska jämvikten omsätter sig omedelbart i en psykisk. Därvid behöva ej särskilda glädjebärande cognitioner manas fram i förgrunden. Det är cognitionsläget i sin helhet, som är lyckligt. Resultatet har blivit detsamma, som om tanken utan fysisk hjälp fått bukt med cognitionsinnehållet, höjt sig till klar översikt [1]). Den vunna spänstigheten och agiliteten, den inre friheten medför i båda fallen naturligen samma lustemotion. Om jag har rätt, skulle vi alltså antaga, att de fysiska emotionsyttringarna stå i ett omedelbart och intimt samband med föreställningen lika mycket som med känslan. Och på så sätt blir det helt naturligt, att de omotiverade emotionerna få samma karaktär som de »verkliga», motiverade.

Slutligen bör i detta sammanhang anmärkas, att de rörelser, som framkallas genom exempelvis haschisch, även

---

[1]) Jag tror att den förändring som inträtt är ganska analog med den som åstadkommes genom musik. Ty musik suggerar i första rummet vissa rörelser, ett friare, spänstigare muskelläge.

om de äro reflexrörelser, svärligen kunna förklaras annorlunda än att de förut måste i organismen ha blivit koordinerade med varandra till ett system. Den rasande berserkens miner och rörelser hava sin långa förhistoria — liksom grodans reflexrörelse med benet mot en retad punkt pa kroppen icke skulle kunna ske, om ej denna rörelseserie under otaliga generationer tillbaka hade inövats. Och genom vilka orsaker och medel? Genom föreställningar. Om man får sluta sig till denna teori, att reflexrörelser äro mekaniserade och stereotyperade voluntära rörelser, skulle »en Pægel Brændevin» för att framkalla de nämda symptomerna, i alla fall behöva »Sjælens Mellemkomst», ehuru denna mellankomst ligger en ofantligt lång tid tillbaka.

3.

Hur Langes materialism inverkat på hans uppfattning. Ett missförstånd av parallellismen; Ribot.

Lange försöker nu att reducera alla känslornas orsaker till materiella. Han vill säga, att då vi förskräckas vid ett häftigt ljud eller inför en laddad pistol, då vi fröjdas över en vacker färg eller upplivas av en glad underrättelse, försiggår egentligen detsamma som då känslor väckas hos oss genom sprit eller haschisch. Detta tror jag bero på ett missförstånd.

För att bevisa sitt påstaende söker Lange vid alla emotioner påvisa, att de uppstå genom en oavbruten fysisk orsakskedja. Förloppet må vara mera komplicerat i vissa fall, men är ändock fysiskt. När erinringar spela in i förloppet, vill detta blott säga, att flera punkter i centralorganet beröras därav. Detta, menar jag, inverkar icke på frågan, ty ingen skall bestrida att så är. Det kan i förväg

antagas som givet och medgivet, att hela processen kan led för led följas i fysiska förändringar. Endast mot en »idealism» som i sitt slag vore lika ensidig som den materialism, vilken LANGE utvecklar, är det behövligt att bevisa sådant. Förloppet är fysiskt, naturligtvis, men det är därjämte och parallellt därmed psykiskt: psykofysiskt. Det har skadat LANGES arbete, att han icke tagit hänsyn till parallellteorien. Han skulle då icke begagnat sådana uttryck som »rent sjælelig» och dylika på det sätt han nu gör; ty därmed vill han ju blott beteckna vad som annars betecknas säsom cerebralt eller centralt i motsats till periferiskt.

Sprit och haschisch verka säsom rent fysiska medel, men den sensation som framkallar en den enklaste reflex är redan psykofysisk, det är skillnaden. Och därför bevisas ingenting genom LANGES försök att genom ett slags soritslut framtvinga medgivandet, att inga »sjælelige Aarsager» finnas till affekterna. Ty redan i det exempel, som skulle börja soriten, har han utan att veta det fätt det psykiska med. Jag skall därför icke hålla mig så länge vid denna rätt utförliga del av LANGES bevisning. Kort och gott kan jag säga, att den faller i och med detsamma man möter den med den parallellistiska uppfattningen.

Ett försök att med tillhjälp av parallellteorien undgå de svårigheter, som ligga i vägen för den LANGE'ska teorien, göres av RIBOT, som yttrar sig så här: Chaque espèce d'émotion doit être considérée de cette manière: ce que les mouvements de la face et du corps, les troubles vaso-moteurs, respiratoires, sécrétoires expriment objectivement, les états de conscience corrélatifs que l'observation intérieure classe suivant leurs qualités, l'expriment subjectivement:

c'est un seul et même événement traduit dans deux langues» [1]). Ett dylikt betraktelsesätt beror på ett missförstånd.

Låtom oss gå ut ifrån ett exempel. Antag att ni ser en ilsken tjur rusa emot er: ni får hjärtklappning jämte andra organförändringar, och edra sensationer av dessa processer bilda tillsamman, enligt den ifrågavarande teorien, en känsla av förskräckelse. Perceptionen av tjuren kallar jag för C (causa) och den väckta emotionen för E. Denna senare innefattar, enligt RIBOT, en fysisk och en psykisk sida. Den psykiska vill jag kalla för mental-emotionen eller mE. På den fysiska sidan vill jag skilja mellan dels cerebraltillståndet, cE, dels organförändringarna, oE. Nu menar jag, att vi endast mellan mentalemotionen och cerebralemotionen ha ett parallellförhållande; mellan cerebralemotionen och organförändringarna råder däremot ett causalförhållande. Enligt LANGE blir det organförändringarna som förmedelst en nervirritation åstadkomma en viss cerebralprocess, vilken senare, och endast den, har till psykisk parallell mentalemotionen; enligt den vanliga teorien är det cerebralemotionen som förorsakar organförändringarna.

Men än vidare är att anmärka, att det orsaksförhållande, som RIBOT här vill reducera till ett parallellförhållande, alls icke är det, varom diskussionen rörande den LANGE'ska teorien vänder sig. Ty striden gäller icke förhållandet mellan E:s fysiska och psykiska sidor, utan förhållandet mellan C och E; och orsaksförhållandet mellan dem lär icke kunna förnekas. Det är här icke fråga om ett förhållande mellan fysiskt och psykiskt, ty det måste anses som medgivet, i alla fall av en parallellist, att såväl

---

[1]) TH. RIBOT, La psychologie des sentiments (1896), s. 113.

C som E äro psykofysiska. C är en, psykofysisk, cognition. Det gäller att avgöra, om den omedelbart kan medföra en emotion eller om den endast förmedelst organförändringar kan giva upphov till en sådan; m. a. o. om emotionen är *primär* eller *sekundär* (Lehmanns termer) i förhållande till organförändringarna. Men i båda fallen blir den led i ett orsaksförhållande.

4.

Kan man empiriskt konstatera »känslomomentet»?

LANGES försök att reducera hela den emotionella processen till en blott fysisk anser jag således ej lämna något bevis för teorien. Men teorien faller icke därmed, att detta bevis faller bort. Det kvarstår dock den möjligheten, att förcognitionen direkt ger upphov till organförändringarna och att emotionen följer med dessa.

Att en dylik verkan av en cognition är tänkbar, kan ej bestridas. Det är i och för sig ej märkvärdigare att en cognition föranleder organförändringar än att en emotion skulle göra det. Och jag medger att vissa exempel kunna synas tala för, att förloppet skulle vara det av LANGE och JAMES påstådda. Sa omtalar JAMES huru han som gosse åsåg en slakt och därunder, utan att ha någon annan känsla än den av ett levande intresse för saken, bleknade och svimmade vid åsynen av det rinnande blodet. Här ser det onekligen ut, som om organförändringarna inträdde utan att föranledas av en emotion. Men jag känner mig likväl ej övertygad därom. Gossen kunde ha en emotion utan att ge akt på den, så upptagen som han var av att se på. Han behövde icke därför vara rädd för något bestämt. Fruktan och bävan kan också föranledas av en obestämd orsak, och åsynen av huru man dödar ett djur kan väl

tänkas suggerera föreställningen om något farligt i allmänhet. På samma sätt, när man hör ett häftigt ljud, t. ex. av en kanon, men vet att ingen fara finns (LANGES exempel). För övrigt kan ju icke bestridas, att sensationer kunna utan förmedling av känslan framkalla reflexer, köldrysningar exempelvis, men reflexer ha ju icke alltid emotionell betydelse.

Det finns emellertid ett enda skäl för LANGES och JAMES teori, vilket jag måste tillmäta en stor och i viss mån avgörande betydelse, och till detta kommer jag nu. Om någon gör sig reda för vad han »känner», när han introspektivt ger akt på, vad som föreligger för medvetandet under ett emotionstillstånd, skall han icke upptäcka något i emotionen utöver följdsensationerna. JAMES anvisar sina motståndare såsom enda medlet att vederlägga hans teori det, »to take some emotion, and then exhibit qualities of feeling in it which should be *demonstrably* additional to all those which could possibly be derived from the organs affected at the time» — och jag måste inför denna uppfordran bekänna, att jag icke kan upptäcka något utöver följdsensationerna; ehuru jag icke vill gå in på att detta är *enda* sättet att vederlägga teorien. Genom detta medgivande kommer jag att gent emot teorien i fråga inta en annan position, än dess motståndare vanligen göra. Enligt LEHMANN skulle själviakttagelsen visa, att den primära föreställningen i en affekt uppträder betonad, innan de likaledes betonade organförnimmelserna inställa sig. Så t. ex. vid förskräckelsen (Hovedlovene § 163). Detsamma betonar LEHMANN i sitt senare arbete »De sjælelige Tilstandes legemlige Ytringer» (s. 151): »Imod den Antagelse, at Følelsesbetoningen Lyst og Ulyst, som knytter sig til enhver enkel

Sansefornemmelse, skulde være en Sum af Organfornemmelser, staar endnu til Stadighed det Faktum, at Fölelsesbetoningen opstaar samtidigt med Sansefornemmelsen, medens de legemlige Forandringer först senere komme i Stand. Hans försök hava visat att »den Sammenfaren, som Forskrækkelsen medförer, kommer flere Sekunder, för Volumensænkningen begynder. Men med Legemets Sammenfaren er hele Ulysten tilstede». Nu menar jag, att om man ger akt på sig själv i själva det ögonblick, då förskräckelsen stiger upp, och innan den ännu så att säga kommit i ådrorna, så skall man även då urskilja vissa interna sensationer. Och måste det icke så vara? Måste icke organförändringarna småningom utveckla sig, innan de hinna medföra en synbar volymförändring? Det synes mig, som om de vilka iakttaga emotionstillstånden, icke fästa avseende vid andra emotionella organförändringar än sådana, som mera tydligt kunna urskiljas. Men det måste ju finnas fler. I alla fall måste jag uttala som mitt vittnesbörd, att i samma stund en känsla uppstår i mitt medvetande, har jag en förkänning (ej en förväntning) av de organförändringar, som äro i antågande; en svag känsla i hjärttrakten, i ansiktsmusklerna osv. Jag måste mena, att känslan, i och med detsamma den föds, har sin fysiologiska resonnans [1]).

5.

Skäl emot Langes teori.

Trots det nyssnämda viktiga medgivandet anser jag att LANGES och JAMES teori har ett skäl emot sig som är

[1]) Härmed avser jag ej den cerebrala förändring som är emotionens, liksom cognitionens, omedelbara fysiska parallell; utan blott den i förhållande till cerebralförändringen sekundära förändringen i kroppens vitaltillstånd.

fullt avgörande: man förstår ej, hur en summa av sensationer kan som helhet bli en känsla. Här föreligger samma svårighet som möter psykologen, när han t. ex. vill härleda rumsåskådningen ur elementer, vilka ej i sig själva innesluta en elementär rumsåskådning. Sensationen som sådan, abstraktionsvis tänkt utan känsla, är indifferent. Det är endast genom att försumma denna abstraktionsprocess, som vi kunna härleda något emotionellt ur sensationen. Man kommer alltid tillbaka till det emotionella som ett särskilt moment i medvetandet, ej möjligt att härleda ur det cognitiva. Det är fåfängt att söka känslan inom följdsensationerna, liksom det var fåfängt att söka den inom försensationerna. Detta argument är framställt hos LEHMANN (Hovedlovene, § 159). Man kan, menar LEHMANN, icke inse, varför den primära värmesensationen uppträder i medvetandet som en blott sensation, medan den sekundära som kommer av kärlutvidgningen, smälter samman med en förnimmelse av förökad muskelkraft till en lustbetoning. Ett slags svar pa detta argument skulle man kanske kunna finna hos MÜNSTERBERG [1]), varest det heter; »als Objekt ist jener Bewusstseinsinhalt (= vad jag kallat följdsensationer) emotionell indifferent, als bestimmendes Mass anderer Objekte ist er Gefühlston». Detta är en särdeles viktig och nödvändig distinktion, som LEHMANN förbisett, när han säger att »hvis Sanseförnemmelsernes Fölelsesbetoning kun er en Sum af Organfornemmelser, saa tör man ikke antage, att den enkelte Organfornemmelses Betoning skulde hidröre fra noget som helst andet end en lignende Sum af andre Organfornemmelser». Men även om man beaktar

[1]) Beiträge zur experimentellen Psychologie, Heft 4, s. 230.

distinktionen, kvarstår frågan, varför sensationen såsom bestämmande mått blir emotionellt betonad. I det emotionella dyker ju i alla fall upp någonting rent nytt.

KAP. VII.

DEN TRANSSCENDENTALA DEDUKTIONEN AV KÄNSLAN.

Jag kan således icke ge LANGE och JAMES rätt. Deras teori eliminerar i själva verket känslan ur medvetandet.

Men om känslan alltså icke kan empiriskt iakttagas, blir frågan huru vi ändå skola kunna inrymma den en plats i medvetandet. Jag måste svara: på samma sätt som vi nödgats antaga jaget och viljan, ehuru de ej kunna direkt iakttagas.

Vad jaget beträffar har HUME en gång analyserat upp det i blott cognitionsinnehåll, konstaterat att vad vi vid iakttagandet av vårt jag uppfatta i själva verket endast är förnimmelsen den eller den, av värme, av obehag osv., aldrig jaget själv. Och han hade rätt. Men KANT hade också rätt när han i apperceptionens jag fann en förutsättning för medvetande. Detta jag ingår icke själv i medvetenhetsinnehållet, men kan ej tänkas borta utan att medvetandet måste tänkas upphöra. Det kan blott transscendentalt deduceras, ej varseblivas.

På samma sätt förhåller det sig med viljan. Jag kan icke annat än ge HUGO MÜNSTERBERG rätt däri, att viljehandlingen för vår iakttagelse endast är en komplex av

sensationer, eller erinringar av sådana. Om vi giva närmare akt på vad som försiggår inom oss under en viljehandling, skola vi ingenting annat finna. Jag vill åtminstone för min del medge det. Och här råka två mycket skilda meningar att möta varandra; ty vad MÜNSTERBERG påstår stämmer ganska väl med FICHTES åsikt om viljan. Så snart denna blir föremål för medvetande, menar FICHTE, ter den sig icke längre som vilja, den är då icke längre handling, den är en stelnad produkt av en handling. Viljan kan icke vara medvetenhetsinnehåll. Den kan icke heller empiriskt konstateras, men FICHTE menar, att den kan transscendentalt deduceras.

Den JAMES-LANGEska [1]) teorien har fört frågan om känslan in i samma läge, som det vari frågan om jaget och om viljan en gång befunnit sig. Jag är för min del övertygad om att även känslan ej är empiriskt given för oss.

Vi få alltså å ena sidan det empiriska (reala) jaget den empiriska viljan och känslan: de äro knippen av cognitioner; å andra sidan, om jag får använda denna benämning, det transscendentala (formala) — jag säger ej det transscendenta — jaget, den transscendentala viljan och känslan.

Men här möter naturligtvis frågan, med vad rätt vi tala om det transscendentala; en fråga, vari filosoferna mycket länge torde komma att hava olika meningar. Jag menar nu, att den transscendentala deduktionen är logiskt

---

[1]) Jag låter även JAMES fortfarande stå för teorien, oaktat han (Psychol. Rev., vol. I, s. 529) förklarat, att hans motståndare missuppfattat honom och att hans åsikt icke skulle skilja sig från den LEHMANN'ska. Så länge JAMES icke tagit tillbaka något av vad han förut yttrat, inser man icke, hur en sådan förklaring är möjlig. (Jfr LEHMANN, De sjælelige Tilstandes etc. s. 151).

tvingande. KANT tänkte blott på att deducera förutsättningarna för det teoretiska livet, FICHTE fann att medvetande förutsätter en transscendental handling. Det vore egentligen att vänta, att den transscendentala deduktionen även måste komma att sträcka sig till känslan. Även denna är ett nödvändigt moment i medvetandet. Man fann en gång, att detta moment faktiskt ingick i alla medvetenhetstillstånd. Och känslan ingår vanligen i psykologien blott i sin egenskap av faktum. Därför ser man ännu den frågan uppställas, huruvida känslan alltid eller blott i de flesta fall är förenad med föreställningen. Helt annorlunda ställer sig saken, om man skulle finna, att medvetandet överhuvud icke är tänkbart utan känsla, att en föreställning eller en viljeakt svinner till ett absolut intet, om man därur eliminerar känslomomentet. Och så synes det mig vara. Verkligheten, som omgiver mig, t. ex. dessa träd och hus, står där först som en samling av bilder. Och för dessas bestånd tycks ingen annan förmåga behöva anlitas än den teoretiska. Måhända väcker ett eller annat något behag eller obehag hos mig, men kunna vi icke abstrahera därifrån, och skulle icke bilderna även dessförutan stå lika fasta framför mig? Jag tror det icke. Det tycks mig, om jag nu ställer mig emot en så mycket som möjligt obetonad föreställning, som om det bleve kvar mellan mig och denna föreställning en rapport som jag icke kan beteckna som annat än emotionell, som varken är cognitiv eller volitionell; och det förefaller mig också, som om föreställningen skulle förlora sin intensitet för mig i samma mån som denna rapport, denna spänning mellan jaget och icke-jaget, bleve svagare. Och jag är säker på, att den som abstraktionsvis sätter sig in i, hur det skulle vara, om denna

känsla eliminerades ur våra medvetenhetstillstånd, skall finna, att en sådan elimination skulle bliva medvetandets förintelse. Och samma känsla inträder även i förhållande till våra imaginationer, ty även de äro verkliga, ehuru i en annan potens. Därvid vill jag dock anmärka, att jag ej är säker på om känslan till sitt innersta väsen är lust eller olust. Kanske är den snarare känsla av realitet, om den ock som sådan alltid i någon mån är differentierad till lust eller olust [1]).

Så är känslan en nödvändig faktor i medvetandet. Sättes den lika med noll, blir det hela noll. Men dock är den, om jag har rätt, oåtkomlig för vår varseblivning — liksom jaget, liksom viljan. Det är därför, som vi tvingas in i den transscendentala deduktionen.

Och det logiska tvång som driver till en sådan deduktion bör icke likställas med t. ex. det som för oss till det kosmologiska beviset för Guds existens. Ty världen kan dock föreställas även utan sin orsak, om vi än skulle vara nödgade att antaga en sådan orsak. Men vårt reala jag (incl. således hela vår föreställningsvärld) kan icke föreställas utan vårt transscendentala jag; de som tro sig kunna det, torde utan att märka det ha det transscendentala jaget med i räkningen. Och de som tro sig kunna hava en föreställning utan känsla bedraga sig, enligt min mening, på samma sätt. Den transscendentala deduktionens postulater äro därför icke sådana hypoteser, som den logiska försiktigheten kan varna för. Just den logiska försiktigheten

---

[1]) Jfr följande yttrande av FEUERBACH (Phil. d. Zukunft); »so ist die Liebe der Wahre ontologische Beweis vom Dasein eines Gegenstandes ausser unserm Kopfe: und es giebt keinen andern Beweis von Sein als die Liebe, die Empfindung überhaupt.»

tvingar till dem. Jag må blott här en gång för alla göra de förbehåll, som följa av sig själva för dem som förstå den transscendentala deduktionens innebörd. Man må icke glömma att det transscendentala icke är substantiellt.

Vad den transscendentala deduktionen för till, är jaget såsom *actus purus*. KANT kallade den i sin helhet apperception, men apperceptionen är dock blott den ena av jagets aspekter, nämligen den teoretiska. För FICHTE tedde sig apperceptionen väsentligen som vilja. Måhända är den dock lika väsentligen känsla.

Det är oriktigt att förlägga jaget särskilt i vare sig apperceptionen, viljan eller känslan. Jaget är det kraftcentrum, som utstrålar i dessa tre riktningar.

Det vore meningslöst att fråga sig, på vad sätt eller huruvida dessa tre riktningar förefinnas i jaget själv: liksom, när tre linjer utgå från en punkt, det vore meningslöst att fråga, huruvida riktningarna finnas eller ej redan i punkten.

INNEHÅLL.

Pris kr. 1: 50